

Az egyházi nemesek jogállása Közép-Kelet Európában

A XI. századtól a XIV. századig

JELIGE: „Prediális”

TARTALOMJEGYZÉK

TARTALOMJEGYZÉK	1
I. Bevezetés	2
II. A kor általános egyháztörténeti áttekintése	3
III. Az egyház korabeli jogai mint a státuszt meghatározó jogalap	6
IV. Az egyházi státuszjog jellemvonásai	9
V. A státusz identifikálása a forrásokban való megjelölések alapján.....	11
VI. A joghatóság és a jurisdictio problematikája.....	13
VII. Az egyházi nemes státuszbeli állása a társadalmi környezetben	15
7.1. Jogállás a német társadalmi környezetben.....	15
7.2. Az egyház nemesei a lengyel társadalomban.....	16
7.3. A magyar prediálisok társadalomban elfoglalt helye.....	17
VIII. Az egyházi nemes jogai.....	19
8.1. Az egyházi nemesek jogai a Szent Római Birodalomban	19
8.2. Az egyházi nemes jogai Lengyelországban.....	20
8.3. Az egyházi nemes jogai a Magyarországon.....	22
IX. Az egyházi nemes kötelezettségei.....	23
9.1. Kötelezettségek a Szent Római Birodalomban.....	23
9.2. Az egyházi nemes kötelezettségei a lengyel területeken	25
9.3. A prediális kötelezettségek Magyarországon	26
X. Az egyházi nemes kondíciója	28
10.1. Az egyházi nemes hűbéri kapcsolata a Szent Római Birodalomban.....	28
10.2. A lengyelországi kondíció jellemvonásai	29
10.3. Az egyházi nemesek kondíciójának különleges karaktere Magyarországon.....	30
XI. Összefoglalás, összehasonlítás és végkövetkeztetések.....	32
RÖVIDÍTÉS-ÉS IRODALOMJEGYZÉK	35

I. Bevezetés

A diákköri dolgozat témájának kiválasztásakor célul tűztem ki olyan témakör választását, amely a jogtörténet kevésbé ismert területére vezethet. A státuszjogok vizsgálata viszonylag háttérbe került a jogtörténet stúdiumában, különösen igaz ez az egyházi nemesekre, akikről meglehetősen kevés szó esik a szakirodalomban.

Mivel a kor egyházjogi és kánonjogi viszonylataiban az egyházi egyetemlegesség fő jellemvonásként szerepel és érvényesül, ezért érdemes jog-összehasonlító szempontú vizsgálat alá vonni az adott státuszt. Hiszen annak ellenére, hogy létezik a központi normaalkotó szerv, mely meghatározza az európai egyházi társadalom összképét, mégis erőteljesen érvényesülnek az országok felett hatalmat gyakorló világi uralkodók általi jogalkotásból fakadó eltérések. Az országok közötti eltéréseken felül, az országokon belüli jogi partikularizmus szintűgy karakterizáló hatást kölcsönöz, amit tovább erősít a szokásjog, a jogszokás és a szokás eltérő mivolta.

Dolgozatom felépítésében azt a logikai elvet követtem, miszerint a kapcsolódó területek felől, az általános ismertetést követően szűkítő értelmezésekkel kívánok eljutni a státusz immanens lényegének meghatározásáig. Eszerint a kor általános egyháztörténetének rövid és vázlatos ismertetése után áttérek magára a státuszjogra, azon belül az egyházi státuszjog specifikációira. Ezt követően az egyházi nemes identifikálását teszem meg, majd ismertetem a jogállás tapadását a német, a lengyel és a magyar társadalmi környezetben. Mindezek ismertetését szükségesnek találtam a jogi helyzet és környezet világos átláthatóságához, annak érdekében, hogy sikeresen kristályosodhassanak ki a vizsgált területeken a specifikus jogállásból fakadó jogok és kötelezettségek mibenléte és determináltsága, a jogok érvényesülése, illetve a kötelezettségek érvényesíthetősége. Emellett pedig a kondíció esszenciájának feltételeivel és jellemvonásaival foglalkozom részletesebben. A dolgozat felépítésében az egyes fejezetek tárgyalása során jelentős számú egyéni hipotézist építettem a dolgozat szövegébe, melyek az eredeti primer források latin nyelvről magyarra való fordításának eredményei, illetve a külföldi szakirodalom részleges feldolgozásán alapulnak. A dolgozatban szereplő latin és német nyelvű forrásrészletek, avagy az ezekre való hivatkozás és az ezeken alapuló fordításból született magyar nyelvű részletek a saját fordítások alapján épülnek be munkámba. A dolgozatom végén összegzem téziseim, következtetésem és kutatási eredményemet ismertetem.

A dolgozat megírásában sokat segített a két hónapos lengyelországi német ösztöndíj elnyerése, ami helyszíni kutatási lehetőséget tett lehetővé, ahogy a több hét időtartalmú németországi és ausztriai tartózkodás is. Tehát az összehasonlító jogtörténet technikáját felhasználva az egyházi státuszjog egy specifikus jogállásának megismertetését kívántam elérni.

II. A kor általános egyháztörténeti áttekintése

A 11. századtól a 14. századig tartó időszak a katolikus egyház történetének kiemelkedően fontos korszaka, hiszen a nyugati-keresztény világhoz új keresztény országok csatlakoznak Közép-Kelet Európában. A nyugati egyház a korban olyan jogokat harcol ki és olyan hatalom birtokosa lett, ami meghatározó szerephez juttatta a későbbi századokban is. A kor a Pax Dei és a Treuga Dei időszaka.

A „*saeculum obscurum*” követően a clunyi reform hatására újjáéledő egyház már egységesként jelentkezik az 1022-es páviai zsinatot követően. Az itt elfogadott hét kánon felállította a szigorúbb egyházfegyelmet és a cölibátus megtartását erősítette. Bár ugyanebben a korban történik az 1054-es nagy egyházszakadás (*skizma*), mégis az egyház a *pregregorianus pápák* alatt megerősödött, ami VII. Gergelynél érte el tetőfokát. A német főpapság folyamatosan gazdagodott és katonailag erősödött az Ottó császár óta kapott óriási birtokadományoknak köszönhetően, amely okból kifolyólag jelentős ellenpólust biztosítottak a világi főurakkal szemben.¹ Az investitúra harcot lezáró 1122-es worms-i konkordátum (másnéven: *Pactum Calixtinum*) és 1123-as I. Lateráni Zsinat a pápaság hosszú távú győzelmét alapozta meg. A konkordátum megengedte a császárnak a hűbértokba, a hűbéri jogokba és a kötelességekbe való beiktatást a kormánypálca átadásával. A zsinat pedig többek között kimondta a fejedelmek és egyéb világiak egyházi birtokok felett rendelkezésének tilalmát és érvénytelenségét, így az egyház függetlensége tovább erősödött.² Az investitúraharcból győztesen kikerülő egyház jogot formálhatott önálló és elkülönülő társadalmi hierarchia kiépítésére, amely természetes módon magán hordozta az adott országos társadalmi viszonyainak karakterét, és természetesen függött az országban regnáló uralkodó hatalmától és a pápasághoz fűződő kapcsolatától.³

III. Ince pápa hatalma már oly nagyra növekedett, hogy úgy érezte a világi királyok

¹ Tonhaizer Tibor: Egyetemes egyháztörténelem. Sola Scriptura, Bp., 2003. 119-120.

² Szántó Konrád: A katolikus egyház története. I. kötet, Ecclesia Kiadó, Bp., 1987. 370-371.

³ Például Szt. László király zavartalanul gyakorolta az investitúra jogát annak a középkori jogfelfogásnak alapján, miszerint a király quasi sacerdos és vicarius Christi, ezért megilleti a térítés és az egyházszervezés joga.

felett áll, azokat hűbéreseinek tekintette, éppen ezért gyakorta szólt bele az országok belügyeibe és a trónok öröklődésébe, így az Árpád-házi királyok trónviszályaiba, vagy kisebb mértékben a lengyelországi hatalmi ügyekbe.⁴ Az egyház és a pápaság hatalmának ilyen mértékű megerősödése hatalma lehetőséget biztosított a korszakot fémjelző hat nagyobb keresztes hadjáratra.⁵ A keresztes háborúk elkendőzött célja a főleg német területeken kialakult hűbérjogi összetartozások, a hűbérjogi öröklődés rendszere és az adományozási jog problémáinak megoldása volt.⁶

A korszakban alakulnak meg szerte Európában az új szerzetesi rendek és hoznak létre számtalan szerzetesi közösséget, rendházat, kolostort. Ilyen rendek a ciszterciek, karthauziak, karmeliták, ferencesek, bencések, domonkosok, és különböző koldulórendek. E a rendek jelentős birtokadományokkal és nagyszámú szolgálónéppel gazdagodnak az uralkodók és a pápák támogatásával.⁷ Annak ellenére, hogy a szerzetesi közösségek éppen az egyház gazdasága és klerikális szemlélete ellen való fellépésként jelentek meg⁸ mégsem nélkülözhatték a földbirtokadományokat és a rajtuk dolgozó népek munkáját, avagy a közösség védelmét biztosító katonáskodó alárendelt réteget.

Ebben a korban az egyház virágzása megkérdőjelezhetetlen, és az egyházi hatalom csúcspontja szintúgy erre a korra esik. A fejlődés csúcspontját követően röviddel azonban megindul a lassú visszaesés, amely Nyugat-Európában a feudalizmus hanyatlásával áll párhuzamban, hiszen az egyház mindenestül beépül a hanyatlóvá váló feudalizmusba. Az egyház szervezetiileg mindinkább zárt, hierarchikus jogi intézménnyé válik, amelyre állandósult szerkezeti formákat hoznak létre a kor kánonjogászai és teológusai.⁹ Az ilyen véglegesnek vélt létformák állandósulásával jönnek létre Közép-Európában a feudális kötöttségekkel terhelt egyházi státuszok.

Az egyház megerősödése és kiépülése Közép-Kelet Európában sem volt zökkenőmentes, a jól ismert pogánylázadások (Magyarországon 1046 és 1061) és a folyamatos belső küzdelmek, illetve a pápasággal való kapcsolat baráti és ellenséges érzületének változása determinálta a korszakot. A lengyel fejedelem, I. Mieszkó megkeresztelkedését (966) követően létrejött az első lengyel püspökség (968). Majd fél évszázados önállósodási törekvés és területi expanziót követően 1000-ben sor kerülhetett a

⁴ TONHAIZER (2003) 123-124.

⁵ Török József: Egyetemes egyháztörténelem I. Szent István Társulat, Bp., 1999. 243-311.

⁶ Hugo Staudinger: Kirchengeschichte als Interpretation der Weltgeschichte – Weltgeschichtliche Überlegungen. Christiana Verlag, Stein am Rhein, 1998. 143-146.

⁷ TÖRÖK (1999) II. kötet. 11-36. és a 70-90.

⁸ Szilas László: Kis magyar egyháztörténet. Tipografia Ugo Detti, Róma, 1982. 39-40.

⁹ SZÁNTÓ (1987) 363.

németektől független, önálló lengyel érsekség felállítására Gnieznóban.¹⁰

Ekkor szerveződik a cseh egyház is, bár kezdetben Prága csak püspöki székhelyként működött (973) és a többi cseh püspökség is a mainzi érsekség *suffraganeusai* (alávetettjei) voltak. Ugyanakkor a 13. századtól fogva a Szentszék ellenezte az önálló cseh érsekség felállítását, a cseh területek kivételét a mainzi érsekség alól. Így csak 1340-ben sikerül elérni a prágai püspökség érseki rangra emelését, az *exemptio* pedig 1341-ben történhetett meg. Az önálló cseh érsekség hiánya mutatta a cseh király hatalmának gyengeségét is, ami a világi hatalom meghajolását eredményezte a mainzi érsek előtt.

A magyar keresztény egyház területiális szervezetének kiépülése első Árpád-házi királyunk, I. (Szent) István király nevéhez fűződik. Kétségtelenül ő tette le az egyház szervezetének alapjait. Ezekből az alapokból kiépülő területiális egyházi szervezet nem sokat változott az Árpád-kor alatt.

A keresztény világba újonnan integrálódó országokban az építkezés közös vonásai jól kitapinthatók. Először a legfontosabb egyházkormányzati szerveket kellett létrehozni, ezek pedig a püspökségek. A Pseudo-Izidor-¹¹ és Benedictus Levita-féle jogszabálygyűjtemények lefektették ennek alapjait, bár némely kutatók ezeket a *dekretalis*okat hamisnak titulálják.¹² A *dekretalis*ok értelmében 10 illetve 12 püspökség és egy érsekséget alkotnak együttesen egy egyháztartományt (*provincia*), ezek a püspökségek az érsekség ún. *suffraganeusai*.¹³ A szabályokat Magyarországon,¹⁴ Lengyelországban és Csehországban is követni igyekeztek.

Összefoglalva az egyház primátusa érzékelhető az egyház egyetemes viszonylataiban, mivel a pápai és egyházi hatalom csúcspontjáról beszélhetünk. Kétségkívül a világi és szakrális uralom, hatalom, társadalom egymással való szoros kapcsolatát mondhatjuk ki.

¹⁰ Font Márta (szerk.): *Dinasztia, hatalom, egyház - Régiók formálódása Európa közepén (900-1453)*. Pécs, 2009. 320-322.

¹¹ Erdő Péter: *Egyházjog a középkori Magyarországon*. Bp., 2001. 215.

¹² Hóman Bálint: *Magyar történet I. kötet*. Bp., 1908. 197-207.

¹³ Kristó Gyula: *Magyarország története 895-1301*. Bp., 1998. 107.

¹⁴ Bár e szabályoknak való megfelelésre valószínűség szerint István is törekedett, bizonyítható, hogy erre csak később került sor.

III. Az egyház korabeli jogai mint a státuszt meghatározó jogalap

Az egyházi népek jogállásának egyik sarkalatos kérdése, hogy ki milyen vagyoni jogokkal rendelkezik? *Eo ipso* tehát foglalkoznunk kell azzal, hogy az egyház milyen jogalapon birtokol, pontosabban tulajdonol. Ebből a tulajdonlásból, vagyis a tulajdoni jogából, illetve birtokából enged át a saját nemeseinek.

Kiindulásképpen először definiálnunk kell az egyházi jószág fogalmát, ezt Filliuci-t követve Joannes Devoti így határozza meg *Institutionum Canonicum* című művében; „*res temporales ecclesiae, quod scilicet ecclesiasticis usibus additae sunt.*”¹⁵ tehát; „*azok az időbeli dolgok, melyek tudniillik az egyházhhoz kerültek használatra*”. Kissé finomítva azok a dolgok minősülnek egyházi józágnak, amelyek az isteni szolgálatnak vagy az egyházi célok kielégítésére közvetve vagy közvetlenül szolgálnak. Lehetnek ezek ingó (*res mobiles*) vagy ingatlanok (*res immobiles*), élők vagy élettelenek. Az egyházi vagyon pedig ezen javak összességét jelenti, vagyis azokat, amelyek felett az egyháznak bármiféle vagyoni joga fennáll.

Konklúzióként tehát levonhatjuk, hogy az egyház jog- és szerzőképes volt, ezenfelül századokon át korlátlan szerzési joggal rendelkezett, amelyet Magyarországon Szent István ún. II. törvénykönyve óta bírt¹⁶ egészen Nagy Lajos koráig, a Szent Római Birodalomban már korábban megszerzett, a lengyel területeken pedig szintén élvezhetett. A szerzett jószág felett pedig korlátlan tulajdonnal rendelkezett, vagyis exemplifikatív eladhatta, adományozhatta, haszonélvezetbe vagy használatba adhatta stb.

Az egyház különös jogai vagyis az egyház előjogai - amelyek kezdetben csak az egyházi rendre (*Ordo Clericorum*) vonatkoznak, azonban hamar juttathattak belőle népeiknek - három csoportba különíthetők el: a *Privilegium fori* (ítélkezési kiváltság), a *Privilegium canonis* (a sérthetetlenség kiváltsága) és a *Privilegium immunitatis* (a terhektől való mentesség). Bár ezeket kiegészítik még különböző egyéb jogok és kiváltságok, továbbá kiegészítik az egyes egyházaknak adott külön jogok és kiváltságok, amelyek már-már kazuisztikussá teszik a helyzetet, és éppen ezért taxatív nem is lehet ezeket felsorolni.

A *Privilegium fori* nem más, mint a saját joghatóság érvényesítése és érvényessége az egyházi rend tagjaira, vagyis a klerikusra és a szerzetesekre, mind a büntetőügyekben, mind a polgári ügyekben mentesülnek a világi bíróság hatásköre alól, tehát minden világi ügynek

¹⁵ Joannes Devoti: *Institutionum Canonicum* 4. kötet. Madrid, 1819. „De statu clericorum” tract. 44. c. 3. § 1. nr. 2

¹⁶ „Decrevimus nostra regali potencia, ut unusquisque habeat facultatem sua dividendi, tribuendi uxori, filiis filiabusque, atque parentibus sive ecclesie, nec post eius obitum quis hoc destruere audeat.” in Sancti Stephani decretorum liber secundus §. 5.

számító körben egyházi bíróság ítélkezik felettük. A *ius singulare*-nek is nevezhető kiváltságot az egyház féltékenyen őrizte minden korban, amíg érvényesült és élt, de főleg ügyelt rá ebben az időben, vagyis a 11-13. században.

A *privilegium fori* jelenti továbbá az egyházi bíróság elsőbbségét, illetve felsőbbbségét, tehát nem határolódik el teljes egészében a világi bíróságtól. A *privilegium fori* intézménye az isteni jogban gyökerezik, hiszen a klerikusok a keresztény felfogásban a világiak felett állnak, így ad absurdum lenne egy alacsonyabb méltóságú világi személy ítélkezése a méltóságban felette helyet foglaló egyházi személy felett. Már Szent Pál apostol felhívja erre a figyelmet a korintusziakhoz írt levelében: „*Hogyan merészel közületek valaki, akinek a másikkal peres ügye van, a hitetlenek, s nem a szentek előtt törvénykezni? Vagy nem tudjátok, hogy a szentek a világ felett fognak ítélkezni?*”¹⁷ A világiak tehát meghajolnak az egyház előtt, respektálják Isten felszentelt szolgálóinak elsőbbségét és felsőbbbségét, hiszen ezt tanítja maga a Szentírás.

A másik markáns jog a *privilegium immunitatis*, vagyis a közterhek viselése alóli mentesség kiváltsága. Ennek lényege, hogy egyházi személy nem fizetett adót, nem volt megvámolható stb., tehát vagyoni jogi tekintetben volt mentessége, hiszen ez nem vonatkozott a katonáskodásra. A források tanúsítják, így például Rogerius mester beszámol arról a Siralmas énekek (*Carmen miserabile*) 30. énekében, hogy sok püspök és más egyházi ember vesztette életét a muhi csatában.¹⁸ Emellett a német-római császár az egyházi főurak seregeire szintúgy támaszkodott. Az egyház saját katonasággal rendelkezett, melyet háború idején az uralkodó rendelkezésére bocsátott, sőt az egyház főméltóságai is csatába vonultak.

Vagyoni jogi tekintetben viszont az *immunitas* teljes mértékben érvényesült. Ehhez a teljes adómentességhez való jogát mondta ki az egyház több dekretálisban,¹⁹ illetve azt, hogy közszükség esetén sem kényszeríthető az egyház eme mentességének feladására, de természetesen saját belső meggyőződéséből hozzájárulhat a költségek fedezéséhez, ilyen rendkívüli adó kivetéséhez a III. lateráni zsinat 1172-ben a püspök, a IV. lateráni zsinat 1215-ben a pápa előzetes engedélyét követeli meg.²⁰ Magyarországon a szabályozás érvényesülése – amire szintén felhívja a figyelmet Késmárky²¹ – az 1222. évi Aranybulla 3. cikkelyében található, mely kimondja: „*A nemesek és egyházak jószágának szabadságáról. Továbbá*

¹⁷ 1Kor. 6, 1-8

¹⁸ Thuróczi János: *Chronica Hungarorum*. Brünn, 1488 (nem jelez oldalszámot)

¹⁹ c. 4, 7, X. de immun. (III. 49); c. 1, 3. in VI-to de immun. (III. 23); c. 4. in VI-to de cens. (III. 20); c. un. in Clem. (III. 17.); c.3. in Clem. de cens. (III. 13); ezek megjelennek már Késmárky-nál is, saját kutatásom alapján pedig kiegészül a c. un. in Clem. de immun. (III. 17) kánonnal, amellyel, hogy természetesen abszolválom és akceptálom a kutatásból kifolyólag az általa hivatkozott kánonokat.

²⁰ c. 4. 7. X. (III. 49.)

²¹ Késmárky István: *Katholikus egyházi vagyoni jog*. Taizs József Könyvny., Pécs, 1900. 69.

*semmi szerpénzt*²², *sem szabad dénár adót nem szedünk a nemesek jószágán. 1. §. Hivatlan sem házukra, sem falujukra nem szállunk. 2. §. Azonképpen az egyházak népén sem veszünk semminemű szerpénzt.*²³ Ide tartozik még a 21. cikkely rendelkezése: *„Hogy a püspökök ne adjanak a tizedből a király lovainak; és a nép se hordjon tizedet a király jószágára. A püspökök a nemesek jószágán való tizedből ne adjanak a mi lovainknak, se az ő népük ne tartozzék a tizedet a király jószágára hordani.*”²⁴.

A rendelkező részekből világosan látszik, hogy tulajdonképpen semminemű adót nem kell fizetnie az egyháznak, de az igazság teljességéhez hozzá kell tenni, hogy az egyházi személyt sújthatták vámok, azonban ezek alól nagy általánossággal külön-külön mentességet kaptak, míg végül ez általános mentességgé alakult. Amit III. András magyar király 1290. évi dekrétumának 18. §.-ban mondott ki, ezen szakasz szerint: *„Azt is akarjuk, hogy a régi vámhelyeken a nemesek és az egyházak népei vámokat ne fizessenek, csupán azok a kereskedők, akik idegen országokból mennek át idegen országokba.*”²⁵

A harmadik markáns kiváltság a *privilegium canonis*, tehát a sérthetetlenséghez való jog. Ez fokozott büntetőjogi védelmet biztosított azon esetekben, amikor tettelesen bántalmaztak egyházi személyt, vagyis fizikai erőszakot alkalmaztak ellene. Azonban nem csak konkrétan személyére vonatkozott, hanem szabadságára és méltóságára is, sőt kiterjed a javadalmára, amiből juttat az egyházi nemes számára. Különös és fokozott büntetése abból az okból eredt, hogy egyházi személy ilyen módon való sértése szentségtörésnek minősült.²⁶ A clermonti (1130), a reimsi (1131) és a pisai (1131) zsinatot követően a II. lateráni zsinat (1139), c. XV. határozatában kimondta, hogy ezentúl mindenki aki rosszindulatból kezét emel bármely egyházi személyre – klerikusra vagy szerzetesre - azt ipso facto egyházi átokkal sújtja, ami alól csak a pápa adhat feloldozást, amennyiben az egyházi átokkal sújtott személyesen járul elé Rómába.²⁷ A következő években, az enyhülés időszakában, egyre több kivételt rendeltek a főszabályhoz, amíg el nem jutottak odáig, hogy tulajdonképpen a kivételek megnövekedett száma miatt a legtöbb esetben lehetőség volt a püspök feloldozásával mentesülni a büntetés alól.²⁸

²² Szerpénz (collecta): Olyan adó, amelyet házról házra sorban (szerben) járva szedtek.

²³ Második Endre király dekrétoma. In: Magyar Törvénytár 1000-1526. évi törvénycikkek. Fordította és jegyzetekkel ellátta: Nagy Gyula. Budapest, 1899.

²⁴ Második Endre király dekrétoma. In: Magyar Törvénytár 1000-1526. évi törvénycikkek. Fordította és jegyzetekkel ellátta: Nagy Gyula. Budapest, 1899.

²⁵ III. András törvényei (1290-1291 és 1298) In: Szemelvények az 1526 előtti magyar történelem forrásaiból I. kötet. Szerkesztette: Bolla Ilona- Rottler Ferenc. Bp., 1993. 162-181.

²⁶ Bangha Béla (szerk.): Katolikus Lexikon I. kötet. Magyar Kultúra Kiadó, Bp., 1931. 498.

²⁷ c. 3, 17, 31, X. h. t. (V, 39.)

²⁸ c.29, X h. t. (V, 39); cc. 1, 10, 24, X. h. t. (V, 39.); c. 29, C. (XVII, q. 4.)

Nálunk már Szent István első törvénykönyvének 1. §-a kimondja, hogy: „*Quisquis fastusuperbie elatus domum dei ducit contemptibilem et possessiones deo consecratas, atque ad honorem dei sub regia immunitatis defensione constitutas inhoneste tractaverit, vel infringere presumpserit, quasi invasor et violator domus dei excommunicetur.*”²⁹ Tehát általános esetben a kiközösítés (*excommunicatio*) büntetését kellett alkalmazni az egyház vagyoni sérelme esetén.

Mint már említettem a klerikusnak nem csak személyét ért sérelem esetén szabtak ki nagyon súlyos büntetéseket, hanem vagyoni jogainak védelmét szintén szigorúan szabályozták, és vagyoni sérelmét szigorúan rendelték büntetni. Ennek oka valószínűleg a fokozottan szigorú büntetési rendszerben kereshetjük. Az egyházi tulajdon védelmét fontosnak találták már a szent királyok és Kálmán király is, ezért erősebb védelmet nyújtottak az egyháznak azzal, hogy súlyosabb büntetésre számíthatott az, aki az egyházzal szemben követ el bűncselekményt.

Végezetül leszögezhetjük, hogy a *privilegium canonis* szabályozása nem volt egységes, talán a legrugalmasabbnak mondható, hiszen mindig attól függött, hogy az egyház büntetőpolitikája hogyan változott. Emellett a kor kriminalitásának környezetétől ezenfelül is az egyház belső pönológiai meggyőződésétől. E folyamatos változás alakította a *privilegium canonis* intézményét, és tette hullámszóvá a szigorodást vagy az enyhítést.

IV. Az egyházi státuszjog jellemvonásai

Maga a státusz állapotot, helyzetet jelent, vagyis a társadalmi szerkezeten belül elfoglalt helyet. A társadalmi státusz fogalmát eredetileg Ralph Linton vezette be a kulturális antropológiába, majd elterjedt a szociológusok és politikusok között is. Linton szerint³⁰ a státusz a jogok és kötelességek együttesére utal, mely az egyént ahhoz a csoporthoz fűzi, ahová ő maga tartozik. Tekintettel arra a tényre, hogy egy személy több csoporthoz tartozik, többféle magatartási modell hordozójaként jelenik meg. Következésképpen a státusz meghatározását a következőképpen vezethetjük le: a státusz az egyénnek vagy csoportnak a környező társadalomhoz viszonyított helyzetére utal, mely függvénye annak, hogy a csoport

²⁹ Závodszy Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Bp., Szent István Társulat, 1904. 56.

³⁰ Ralph Linton: The cultural background of personality. New York, Appleton-Century-Crofts, 1945. 34-58. Természetesen más szerzők ettől eltérően definiálták a társadalmi státusz fogalmát (pl Max Weber, aki a az angol nyelvű szakirodalomban a weberi „rend” fogalmát a „status” kifejezéssel azonosítja). Azonban terjedelmi okok miatt csak a fogalom első használójának álláspontját tudja tartalmazni a dolgozat.

vagy társadalom érvényes hierarchiáján belüli skálán milyen presztízsnak örvend. A státusz lehet aktív vagy látens, adományozott vagy szerzett. Az adományozott státuszt az egyén születés révén szerezheti meg, míg a szerzett státusz személyes erőfeszítés és a státuszra vágyó más személyekkel való versengés eredménye.

A társadalmi státusz része a jogi státusz, amely pontosan meghatározza a társadalmi státusz által determinált helyzetű személy jogait és kötelezettségeit, tulajdonképpen cselekvési lehetőségeit. Jogi keretek közé szorítja az azonos jogállásúak aktusait, oly módon, hogy jogossá vagy jogtalanná nyilvánít bizonyos általuk véghezvitt ténybeli folyamatokat, tetteket. Az egyén jogállása biztosítékot nyújt számára a politikai és vagyoni jogaira tekintettel, amelyek formálisan éppen a jogállásból adódó jogi viszonyra épülnek. Emellett meghatározzák a belső, szubjektív és társadalmi identitást is, a közös sorsban, közös jogokban osztozás által.³¹ Az előbb említett jogi keretek, a tulajdonképpeni jogállás nélkülözhetetlen a feudális, fél-feudális, familiáris államok társadalmi berendezkedésénél. Azoknak *sine qua nonját* képezi a jogállások tarka sorának egymástól való éles elhatárolása. Az egyház sajátos jogállásokat, avagy státuszokat hív létre, minekután a korszakonkénti váltáshoz, a társadalmi fejlődéshez az egyház mindig igazodik, azzal ha nem is teljes körűen, de integrációt hoz létre, tulajdonképpen kooperál a világi rendi berendezkedéssel.

Az egyház népelemeinek státuszait két nagy normatömeg befolyásolja, ezek együttese adja ki, ezért foglal el különleges helyet az államokban, illetve ezért bír sajátos karakterrel egy-egy jogi státusz. Egyrészt az adott államban regnáló uralkodó normái (*dekreta, privilegia*) kiegészülve a helyi joggal (*statuta, consuetudo*) kialakítják és hatnak az egyházi státuszjogra. Ez kétségtelenül eltérésekhez vezet a különböző országokban és országrészekben élő azonos jogállásúak személyi és vagyoni jogaira tekintettel, ez a szabályozás vezet a lengyel, a német és a magyar területeken élők közötti különbségekhez. Másrészt pedig érvényesül egy központi normaalkotás, egy egyetemes jog, amely az egyházi jogban (*ius ecclesiae*) és a kánonjogban (*ius canonici*) testesül meg, ezek a pápai és zsinati határozatokon nyugszanak és az egész keresztény világra érvényesek, hatályosak. Mivel az egyházi nemesek egyik markáns joga az egyházi bíróságok *jurisdictiojának* élvezése, ezért ezektől a központi kánoni jogszabályoktól nem lehet eltekinteni a státuszjognál sem. Tudniillik nem csak a király általi kedvezmények határolják el az egyházi nemeseket, az egyházi státuszokat a világiaktól, hanem eme *jurisdictio* általános és speciális eljárási és anyagi normái is egyetemben. Az ilyesfajta jogok pedig az egyház egyetemlegességéből kifolyólag minden területre kiterjedtek.

³¹ Tóth Judit: Státuszjogok. Lucidus Kiadó, Bp., 2004. 9-10.

A státuszjog³² jelenti azon jogokat, amelyeket a személy maga avagy saját állása okán valamely viszonyon (*Grundverhältnis*) keresztül bír, így különösen az állam, a közösség, az egyház és a család általi jogosultságokat értjük alatta. Az ezekhez kapcsolódó jogok körüli vitákat nevezzük „*rendiügyeknek*” (*Standessachen, question d'état*), tehát az úgynevezett státuszpereket.³³ Az „*állapotjogok*” természeténél fogva – szemben az összes tulajdonhoz fűződő joggal – tulajdonhoz és személyhez egyaránt kötöttek, valamint az azonos jogszabályok rendszeres kényszerítő ereje érvényesül általuk. Az „*állapotjogok*” ezért is az individuumot megillető olyan jogosultságok, amelyek nem nélkülözhetik a jogosultság tárgyát, mivel a jogosultság tárgya és a személyi jogállás okán eltérő, és különböző eljárási szabályok érvényesülhetnek. Sőt diszpozíció érvényesül, tehát valamely vagyoni jogi tárgyról való rendelkezés, és pedig élők adás-vételénél, ajándékozásnál és halálesetre vonatkozó végrendelet esetén,³⁴ az ilyenféle intézkedésekre szolgáló jog specifikumot mutat. Mint említettem az egyház különös jogai és különös vagyoni jogi jogosultságai, sajátos belső joga lehetőséget biztosít, hogy a státuszjog szintű *lex speciales* szabályokat biztosítson, elkülönülve, karakterizálódva a világi feudális-jellegű jogoktól. Az egyházi státuszjog ezért kiemelkedően fontos és lényeges, hiszen származékai determinálják az egyházi nemes státuszát.

V. A státusz identifikálása a forrásokban való megjelölések alapján

Tulajdonképpen kik is az egyház nemes jobbágysai? Tehetjük fel a kérdést, hiszen meglehetősen problematikus identifikálni őket. Általában a szakirodalom szerint olyan szabad emberek köréről beszélünk, akik meghatározott „nemesi” jogosítványokkal rendelkeznek, amelyeket az egyháztól kapnak bizonyos feltételektől függően, és eme nemesi kiváltságok meghatározott területen érvényesülnek.³⁵ Láthatjuk tehát, hogy éles különbségek fedezhetők fel a világi nemességgel szemben, hiszen a világi nemes kiváltságai se nem behatároltak területileg – tehát az egész országban elismert és érvényesíthető - se nem kötöttek bármiféle feltételhez. Magyarországon már megjelennek a XI. század elején mint az „*egyház lovas*

³² A dolgozatban a tágabb értelemben használom a státuszjog kifejezést, hiszen szűkebb értelemben a személyek családban elfoglalt jogi pozícióját jelenti, amely viszont nem képezi szoros részét a dolgozat témájának.

³³ Zachariä von Lingenthal - Karl Salomo: Handbuch des französischen Civilrechts , 8., verm. und verb. Aufl. Band 1 , Freiburg i. B., 1894. 213-214.

³⁴ A Pallas Nagy Lexikona: az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. V. kötet. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Bp., 1893. 371.

³⁵ Holub József: Az egyházi nemesek jogállása a középkorban. In. Regnum egyháztörténeti évkönyv, Budapest, 1947. 10.

szolgái” (*equites, ministri, miles*).³⁶ Az erősen interpolált, éppen ezért kétes hitelességű 1009-es vagy 1015-ös pécsváradi alapítólevélben³⁷ „*a monostor védelmére 200 fegyverest, 12 az apátot a király látogatására kísérő lovast, 156 lovas szolgát...*”³⁸ adományoz Szent István. Ebben a szövegben a *miles* szó áll a prediális nemesekre, ráadásul abban a tekintetben, hogy ők az egyházi népek közül a legelőkelőbbek és szabad állapotúak. Azonban az 1055-ös tihanyi alapítólevélben már *equites*ként szerepelnek a megegyező jogállású személyek.³⁹ A 11. század végén pedig a *ministri* kifejezés ugyanúgy vonatkozik az egyházak nemeseire és a „*nobiles*”-re, akik méltóságot, illetve tisztséget viselnek, mint az ispánok. Ezenfelül a 13. századi oklevelekben egyaránt szerepelnek, feltűnnek a *iubagiones equites, liberi, exercituantes, nobiles exercituantes, jobagiones exercituantes, bellatores, jobagiones bellatores, exercituare debentes, nobilis jobagio ecclesiae* megjelölések,⁴⁰ ezek egészen a középkor végéig szerepelnek, de a 14. századra kialakul egy új elnevezésük is – és válik általánossá- ez pedig nem más, mint a *predialis*.⁴¹ A továbbiakban az általános elnevezést használom, azon megfontolásból, hogy a szakirodalom is ezt a gyakorlatot követi. Az egyház nevéhez kapcsolódó elnevezésekkel szintúgy találkozunk a korban, így: *iubagio ecclesie, iubagio episcopalis, iubagio archiepiscopalis*.⁴²

A prediális jogi státusz kialakulásáról többféle álláspont is létezik. Vitathatatlan azonban az a tézis, hogy már Nagy Károly előtt is jelen voltak a nyugati társadalomban, ahol *vasalli episcopi*, illetve *milites* néven említik őket. Majd a német területen vált gyakorivá az intézmény, itt *loricati, milites, militia, ministeriales* neveken szerepeltek.⁴³ Így volt egyfajta alap, amire a magyar egyházak építkezhettek, de Magyarországon lényeges tekintetben eltért ez az intézmény a nyugati elődjétől. Ennek fő oka, hogy az államberendezkedés és így a

³⁶ Csizmadia Andor: A szekszárdi prediálisok és utódaik a feudális korban. In: Tanulmányok Tolna megye történetéből III. kötet. Szerkesztette: Puskás Attila. Szekszárd, 1972. 5-20.

³⁷ Kiss Gergely véleménye szerint nem is nevezhető alapítólevélnek, sokkal inkább szerzett birtokokat és jogokat összeíró oklevélnek, hiszen az alapításról alig tudunk meg valamit, viszont egészen a 13. századig felsorolja, hogy mit szerzett az apátság. (KISS 2001. 87-99.)

³⁸ KISS (2001) 87-99.

³⁹ „...XXXIII cum ubditis equabus Vacçe C Oues septingentę Porci C apium uasa L Preter hęc ad necessaria fratrum per singulos annos constituimus de armento regali...” (Hoffmann Richárd: A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás. In: A Magyar Névarchívum Kiadványai 16. Szerk.: Hoffmann István. Debrecen, 2010.)

⁴⁰ BANGHA (1931) 498., illetve CSIZMADIA (1972) 5-20.

⁴¹ Különös és egyedülálló megjelölést használ II. István az egyik oklevelében, ebben az „*acha jobagio non ignobilis*” (nem nemtelen jobbágy) kifejezés szerepel, ami valószínűleg szintén az egyház nemes jobbágyaira vonatkozik.

⁴² 1234. MS. I. 305.; 1257. HO. VIII. 426.; 1267. ÁUO II. 172.; 1269. CD IV/3. 517.; 1303. ÁUO. I. 65. Egy 1264-es oklevél „*nobiles apud ecclesiam Sancti Johannis prpe Okur*”-ról beszél, vagyis okriszentiváni nemesekről. (1274. ÁUO IX. 65.)

⁴³ BANGHA (1931) 498.

társadalmi is lényeges különbségeket mutat.⁴⁴

VI. A joghatóság és a *jurisdictio* problematikája

Az egyház igen tág, igen erős bíraskodási joggal rendelkezett.⁴⁵ Ez a *jurisdictio par excellence* fontos, hiszen tudniillik, főleg eme *jurisdictio* folytán gyakorolja jogait népei felett. Az egyház bíraskodási jogának három ágát különböztethetjük meg. Az első csoportba tartozik az egyház belső szervezetébe tartozók feletti bíraskodási jogkör, ami leginkább a fegyelmi és fenyítéki eljárásokban mutatkozik meg, ennek alanyai a papi rendet felvevők köre, akik valamilyen módon a belső hierarchiába tagozódnak. A második csoportba tartoznak azok a világi személyek, akik felett az egyház úgy gyakorol joghatóságot, hogy az évszázadok alatt kimunkált kánonjog és szokásjog illetve privilégiumok ezekben a bizonyos ügykörökben *jurisdicti*ót biztosít az egyháznak, erre példa leginkább az elesettekkel, árvákkal, özvegyekkel (*personae miserabiles*)⁴⁶ kapcsolatos ügyek. A harmadik nagy csoportba pedig azon esetek sorolhatóak, amelyekben az egyházi személy úgy jár el mint világi úr. Tehát amikor saját földjén élő népei felett rendelkezik, hasonlóképpen mint ahogy rendelkezne egy világi úr. Hasonlóképpen, de nem ugyanúgy, mivel ki kell emelni, hogy az egyház népei már a kezdetekben rendelkeztek kiváltságokkal, melyek megkülönböztették őket hasonló világi birtokokon élő sorstársaiktól. A harmadik csoporttal majd később - munkám harmadik részében - részletesebben foglalkozok, így azt majd ott az egyes népeknél külön-külön taglalom.

Az egyház fejlett jogismeretekkel rendelkezett. A kánonjog recipiálta és ezáltal megőrizte a római jog intézményeinek és szabályainak nagy részét, emellett tovább is fejlesztette a kor viszonyaihoz igazítva. A kánonjog (*ius canonicum*) és a korabeli szokásjog (*consuetudo*) együtt volt jelen, együtt volt használatos. Ez a vegyes jog volt tehát a bíraskodás alapja. Magyarországon már Szent István király idején megtalálhatóak az önálló egyházi bíraskodás nyomai, bár a világi és az egyházi szankciók gyakori variációja miatt ezt máig vitatják is.⁴⁷ Kezdetben – és egész korunkban – официális bíróságok működtek Magyarországon, mely az egyházmegyei bíraskodás volt hivatott végezni. Szent István mellett Szent László és Kálmán király törvényeiben is találunk utalásokat az egyházi

⁴⁴ Bónis György: Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. Osiris Kiadó, Bp., 2003. 150.

⁴⁵ Példának okáért az 1222-es ún. papi bulla ismerteti a bíraskodási kiváltságokat. (MS 417.) Avagy 1267-ben IV. Béla megerősíti a pannonthatalmi apátság bíraskodási jogait. (PRT II. 331.)

⁴⁶ FONT (2009) 368.

⁴⁷ ERDŐ (2001) 111.

bíráskodásra. Kálmán király példának okáért megemlíti, hogy egyházi bíró a püspök és a főesperes is. Lőrinc érsek pedig az esztergomi zsinaton (*synodus strigoniensis prior*)⁴⁸ leszögezte, hogy a klerikusok pereit és az egyházi javakban folyó pereket a bíróságok a kánonjog szabályai szerint döntsék el (*canonice finiantur*)⁴⁹. De hogy megállapíthassuk azt, hogy pontosan hogyan is működött az egyházi bíróság arra nem áll rendelkezésünkre elegendő vagy megfelelő forrás. Ahogy ezt *Bónis György* is plasztikusan megfogalmazza: „Hogy hogyan működött az egyházfejedelmek és főesperesek bíráskodása a valóságban, azt ebben a szinte „írás nélküli korban” alig lehet kideríteni... Az eljárás szóbeli volt és valószínűleg gyakran főpapi döntéssel végződött.”⁵⁰ A püspökök, főesperesek, esperesek, apátok, prépostok bírói tevékenységüket a papi rend tagjainak polgári peres és büntető ügyeiben ugyanúgy végezték, az eljárás is hasonló lehetett a világi és az egyházi bíróság előtt.⁵¹ *Hajnik* szerint a status-perekben a tüzes vas próbája volt általános, amely kapcsán a bíró ítéletben döntött, hogy melyik fél állja ki a próbát.⁵²

Az egyházi bíróságok illetékessége többnyire nem fakasztott vitát, a hatáskör pedig egységesnek mondható. Az egyházi bíróságok hatásköre tulajdonképpen a korszak végére kialakult és állandósult, köszönhetően ez a különböző privilégiumoknak, a kánonjognak és a szokásjognak, ezek pedig taxatívén felsorolható ügyek voltak.⁵³ Sőt azt is kimondták, hogy egyházi bíróság és világi bíróság hatásköri vitájában az a megoldás, hogy az egyházi bíróság jár el. A belső fegyelmi eljáráshoz, illetve akár az egymás közötti birtokvitákhoz, vagy hatalmaskodási ügyekhez az is hozzátartozott, hogy az egyházi hierarchiában alul helyet foglaló feljebbvalója ellen nem indíthatott pert, maximum bepanaszolhatta feljebbvalóját egy közös feljebbvaló előtt, vagy akár nem kizárt esetben egy másik hasonló rangú személy előtt, aki mint vele egy szinten álló per-kezdeményezhető lehetett. Ezt a szabályt a 888. évi mainzi zsinat határozata mondta ki, mely szerint: „*Egyházi férfiú nem vádaskodhatik előljárója ellen s ez nem is ítélhető el, mert az írás mondja: «Non est discipulus super magistrum».*”⁵⁴ A határozat hivatkozása tehát maga a Biblia Újszövetsége, hiszen Mt. 10, 24 szerint „...*nem nagyobb a tanítvány a tanítónál*”. Végezetül meg kell említeni, hogy a 13-14. század fordulójára már megjelentek a vikárius jellegű bíráskodás csírái, ezzel együtt megkezdődött

⁴⁸ Az esztergomi zsinat évszáma nem pontosan meghatározható, valószínűleg a 10-11. század fordulójára tehető.

⁴⁹ „Ut cause clericorum vel ecclesiasticarum rerum canonice finiantur.” in Synodus Strigoniensis prior §. 1. In. ZÁVODSZKY (1904) 197-207.

⁵⁰ Bónis György: Die Entwicklung der geistlichen Gerichtsbarkeit in Ungarn vor 1526. Bp., 1962. 187.

⁵¹ ERDŐ (2001) 112-113.

⁵² Hajnik Imre: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és Vegyes-házi királyok alatt. Bp., 1899. 253.

⁵³ ERDŐ (2001) 122-123.

⁵⁴ ZÁVODSZKY (1904) 19.

az officiális bíróságok háttérbe szorulása.

Összefoglalva az egyházi bíróságok a korszakban fejlett rendszert alkotva, jól kimunkált joganyagot felhasználva sikeresen működtek. A kánonjog szabályai érvényre jutottak az első két nagy csoportban, a harmadik csoportban pedig a szokásjog érvényesült erőteljesebben, természetesen ezek kölcsönösen hatottak egymásra, nem kristálytiszt formában voltak jelen. Megállapítható, hogy szerencsésebbnek volt tekinthető egyházi ítélőszék alá kerülni mint világi elé, ezt felfoghatjuk egyfajta kedvezményes helyzetnek a peres felek vagy a vádlott szemszögéből.

VII. Az egyházi nemes státuszbeli állása a társadalmi környezetben

7.1. Jogállás a német társadalmi környezetben

A Szász-dinasztia kihalását követően (1024) a Száli-dinasztia vette át a hatalmat a Szent Római Birodalomban. Kettős uralmi rendszer épült ki a birodalomba, mivel a különböző tartományok önálló életet kezdtek élni, így a császár csak saját területeire támaszkodhatott. Azonban III. Ottótól kezdve a császárok az egyház védelmezőiként léptek fel, és sorra alapították a püspökségeket.⁵⁵ Az egyház hatalmas birtokadományokban részesült. A gyakorlatot tovább folytatták a Stauf-ház császárai is. 1220-ban a *Confoederatio cum principibus ecclesiasticis* című rendelettel az egyházi méltóságok pénzverési jogot, bíraskodási jogot, vámszedési jogot és erődítési jogot szereztek, amely megalapozta az egyházi nemesek birodalombeli elismertségének magasabb fokra jutását. Az 1037-es *Edictum de beneficiis* (másnéven: *Contitutio de feudis*) lehetővé tette az alacsonyabb rangú hűbéri fegyveresek (*valvassores*) jelentős részének integrálódását az egyházi nemesek közé. Ez felemelkedési lehetőség volt számukra, hiszen a *valvassorok* elnyerték a tisztség és jövedelem fiágon való örökölhetőségét és a bíraskodásnak egyenrangúak általi bonyolítását, valamint más felsőbb rendűeknek kijáró jogokat.⁵⁶ Ebből következtethetünk az egyházi nemesek előkelőbb voltára a kisebb világi hűbéresekkel összehasonlítva. Annak ellenére is, hogy IV Henrik úgy nyilatkozott róluk, hogy ők „*infimos homines et nullis maioribus ortos summis honoribus extulisset*”.⁵⁷

Mivel sem az állam, sem a nemzetség nem nyújtott elegendő védelmet, ezért a

⁵⁵ Klaniczay Gábor (szerk.): Európa ezer éve – A középkor. I. kötet. Osiris Kiadó, Bp., 2004. 256-262.

⁵⁶ Hagen Keller: Das edictum de beneficiis Konrads II. und die Entwicklung des Lehnswesens in der ersten Hälfte des 11. Jahrhunderts. In: *Il feudalesimo nell'alto medioevo*. Spoleto, 2000. 227-267.

⁵⁷ Karl Kroeschell: *Deutsche Rechtsgeschichte 1 (bis 1250) Band 8*. Westdeutscher Verlag, Hamburg, 1992. 198.

szabadok és a világi nemesek jelentős számban fordultak az egyházhoz, ami a nemesi gőg szerint is kedvezőbb volt. Tudniillik az egyház a kegyelem (*pietas*) keresztényi gyakorlása által nem kívánta meg a hűbéreskü során a megalázkodás aktusát, hanem saját kebelbe fogadta a világi embert, ezáltal ő még inkább részesülhetett a Krisztusi-kegyelem ajándékában. A szabad függőségek (*ingenuus*) alacsonyabb rangúnak minősültek, ugyanígy az egyszerű vazallusi pozíció.⁵⁸ Valószínűleg ez a katonai hadviselés szabályainak megváltozásából is ered, amíg az egyházi nemes lovas harcmódot folytatva fel tudta fegyverezni magát, addig a szerény jövedelmű közsabad és az alacsonyabb rangú nemes erre már nem volt képes. A gyalogság megítélése pedig a korban szintén lenéző tendenciát mutat.⁵⁹ A szövegekben itt tudunk különbséget tenni, hiszen a *miles* szó a vazallus szinonimájaként is ismert, azonban a *miles* mindig lovas katonai szolgálatot teljesít, hiszen a többiek közül ők előkelőbbek.

7.2. Az egyház nemesei a lengyel társadalomban

A lengyel társadalmi kép a német területekhez való közelség okán erőteljesen magán hordozza a német jellegzetességeket. Az egyházi nemesek előkelő helyzetűnek számítanak a nemességükre oly büszke lengyelek között. Anonymus *Gallus* páncélosan festi le az egyház katonáit, amely utal gazdagságukra.⁶⁰ Mivel a páncélingek drága voltából kifolyólag a vagyonosság és a társadalmi előkelőség bizonyítéka a páncél viselése. A lengyel törzsi társadalom átalakulását követően, az egyházi szervezet kiépülése után a lengyel szabadok tömegei áramlanak az egyházhoz. Méretében és gazdagságában hatalmas földterületek birtokosává válik az egyház, így védelmet tud nyújtani a hozzá fordulóknak, akik közül sokan az egyház fegyveres szolgálatába állnak. Tulajdonképpen ők lesznek *miletes*, *miles gregarius*, akiket „*zwykli rycerzének*” hívnak.⁶¹

A hivatásos katonáskodó réteg kialakulása az egyházi birtokokon történt meg legelőször.⁶² A több mint 1000 egyházközségre alapult az államberendezkedés alsóbb szintje, ami lehetővé tette az egyházi méltóságoknak az egész uralkodó osztály fölé emelkedését.⁶³ Az

⁵⁸ Marc Bloch: A feudális társadalom. Osiris Kiadó, Bp., 2002. 172- 173.

⁵⁹ BLOCH (2002) 176-177.

⁶⁰ Bagi Dániel (ford.): Gall Névtelen: A lengyel fejedelmek avagy hercegek krónikája és tettei. Argumentum Kiadó, 2007. 110-111. Erre a tényre felhívja a figyelmet Holub is. (HOLUB (1947) 4.)

⁶¹ Julius Bardach: Historia panstwa I prawa Polski Tom I. Panstwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 1964. 114-115.

⁶² Jerzy Topolski: Zarys dziejów Polski. Wydawnictwo Interpress, Warszawa, 1982. 33.

⁶³ TOPOLSKI (1982) 48.

erős egyház pedig különleges jogaiból juttatva erősítette azon nemeseket, akik jövevényként vagy a lengyel nemességből kiválva az egyháznak fogadtak hűséget. Tovább erősítette a folyamatot, hogy *gens polonica* (lengyel nemzet) nem tudott egységbe forrni, különböző részfejedelmek alkották. Az egyház, amely egységesen a gnieznoi érsekség alá tartozott egyesítő erő volt, és önálló erőként politizált. Kiharcolta a regálék alóli mentességet, a pénzverési jogot, ezekkel előnybe juttatta az egyházi nemességet a világi nemességgel szemben. A korai feudalizmus időszakában, illetve a feudális széttagoaltság korában, az egyházi *potestas* és az egyházi nemes felsőbb osztályba sorolása nyilvánvaló, mivel a lengyel világi főnemességet leszámítva nincs magasabb rangú nemesi osztály, amely korrelálhatna velük.⁶⁴ Ennek egyszerű oka a világi oligarchák elnyomó tevékenysége, ami a világi nemesség létbizonytalanságát eredményezte. Igazságos Kázmér az 1180-as leczycai színóduson már beleegyezett a hivatalnoki törvényhozás korlátozásába az egyházi birtokokon élők felett, illetve lemondott a megszűnt püspökségek vagyonának visszaáramlásáról.

Az általános anarchia és széttagoaltság között tehát csak az egyház biztosított erős menedéket, az egyházi nemes biztonságot élvezhetett és gyarapodhatott. A 13. század elejétől kezdve a harcos osztály élére kerültek a *milesek* (*ryczerz*). Ők elegendő földdel és szolgálával rendelkeztek a lovagi-páncélos hadviseléshez. Alattuk foglaltak helyet a köznemesek (*wlodka*), a *heredesek*, a *szlachta*, akik bár birtokkal rendelkezőek voltak, sokszor maguk is művelték földjeiket.⁶⁵

7.3. A magyar prediálisok társadalomban elfoglalt helye

Magyarországon az egyházi nemesek az országos nemesek⁶⁶ és a partikuláris nemesek között helyezkedtek el a társadalmi ranglétrán. A partikuláris nemesek nem élveztek olyan széles jogosultsági kört mint az egyháziak, közéjük tartoztak a horvát-szlavón várnemesek, a szepesi lándzsások turóci és liptói jobbágyfiúk.⁶⁷ Közülük sokan kerültek az országos nemesek sorába, azonban kevesebb számban mint akár az egyházi nemesek közül. Figyelembeveendő az inverzitás hiánya, míg az országos nemesek közül többen egyházi nemesekké váltak és kívántak válni, addig az országos nemesek nem váltak partikulárisokká.

⁶⁴ Norman Davies: *God's Playground: A History of Poland, Volume 1: The Origins to 1795*. Revised Ed. 2005. 31-32.

⁶⁵ DAVIES (2005) 77.

⁶⁶ A nemes kifejezést az egyszerűség okán használom, hiszen a kifejezés megjelenése csak a XIII. század végére tehető.

⁶⁷ Borosy András: *Prediálisok és partikuláris nemesek*. In: Rácz István (szerk.): *Paraszttság és magyarság*. Debrecen, 1989. 55-65.

A félszabadok, a *liberek* és a valódi szabadok szintén keresték az egyház védelmét. Több forrás tanúsítja a gazdasági, személyi védelem⁶⁸ és a lelki üdv⁶⁹ keresését az egyház biztonságot nyújtó gyámkodása alatt. Bár az országos nemesség egy kis része beállt az egyház szolgálatába ennek érdekében, de leszögezendő az egyházi nemesség „kisebb jogúsága”, a nemesi szabadság szűkebb köre és korlátozottsága, vagyis alacsonyabb státusza.⁷⁰ Azonban megőrizték országos nemességüket is, tehát kettős nemességre tettek szert, legalábbis a kezdetekben. A visszaélések elkerülése végett az országos nemes egyházi szolgálatba állásához a király engedélye vált szükségessé.⁷¹ Ezért 1257-ben, amikor Dobrina és fia Mikó, illetve rokonságuk közül még többen, saját akaratukból a király nemesei és szerviensei közül a garamszentbenedeki egyház jobbágysai közé álltak kikérték a király engedélyét, aki ezt kegyesen megadta számukra.⁷² Azonban az esztergomi érsekségnek megvolt az a külön joga, amely alapján nem volt szükséges a király engedélyére a nemesek szolgálatba állásakor, csak a szolgálóállapotúaknak volt arra szükségük, viszont ez a privilégium csak az esztergomi érsekséget illette meg.⁷³

Rangbeli különbség létezett az előbb és a később szerzett egyházi nemességre való tekintettel is. Így az „*első, igazi és született*” egyháziak előkelőbbeknek számítottak, azonban ez csak társadalmi megítélésben volt kiütöző, jogi relevanciával nem bírt.⁷⁴

Tehát összességében elmondható, hogy egyfajta köztes társadalmi státuszt bírtak. IV. László 1278-ban kiállított oklevele a nemesek után, a várjobbágysággal együtt, az udvarnoknépek előtt említi őket.⁷⁵ Kihangsúlyozandó nemességük, *nobilitasuk*, de a korlátozottság és föltételeesség jelzőivel. Az országos jog szerint nem volt a Szent Korona tagja, ezért politikai jogokat sem gyakorolhatott, nem viselhetett megyei vagy országos hivatal, de ez a XIV. századtól írható le ekként.⁷⁶ Ezért alacsonyabb, bár biztonságosabb előkelőségnek tekinthetők mint az országos nemesek, legalábbis a XIV. század derekáig. Az egyház viszont lelki elsőbbséget biztosít számukra, így az üdvösség és kegyesség tekintetében

⁶⁸ 1212. „in protectorem ipsorum assumere cupientes” és „ad protectionem dicti monasterii assumi postulassent” (HO VIII. 16.); 1269. „qui se cum suis possessionibus protectioni ecclesie subdiderunt” (CD IV/3. 517.)

⁶⁹ 1212. „ex devotione et respectu salutis ipsorum predictum monasterium (...) in protectorem ipsorum assumere cupientes” (HO VIII. 15)

⁷⁰ CSIZMADIA (1972) 5-49.

⁷¹ A gyakorlatra példa 1234. MS I. 305.; HO VIII. 426. (HOLUB 1947. 7. p.), illetve CD IV/1. 25; HO VIII. 426; 1262. MS. I. 474; 1284. MS. II. 178. (CSIZMADIA 1972. 41.)

⁷² ÁUO VII. 170., HO VIII. 426., illetve BÉLI (2008) 36.

⁷³ 1262 MS I. 473.

⁷⁴ HOLUB (1947) 8.

⁷⁵ HO. VIII. 190. és CD V/2. 477. illetve BÉLI (2008) 96. „...iura nobilium, iobagionum castrorum, ecclesiarorum, udvarnicorum...”

⁷⁶ Béli Gábor: Magyar jogtörténet – A tradicionális magyar jog. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2009. 39.

fenntartja számukra a prioritást bármely *nobiles regni* felett.

VIII. Az egyházi nemes jogai

8.1. Az egyházi nemesek jogai a Szent Római Birodalomban

A Birodalom területén eltérő jogokat élvezhetett a birodalmi egyházi nemesség (*Reichsministerialen*), azonban törekedtek az egységes jogok kiharcolására. Ezért a partikularitástól eltekintve felfedezhetőek az egységes jogi jellemvonások.

Külön bíróságuk és gyűlésük („*Verritterlichung des Hofes*”) volt már a 11. századra, amely fennállt és működött a 12-13. században.⁷⁷ E fórum a szabadságjogok közé tartozott, hiszen nem csak külön szabadosság az ülés megtartása, hanem a birtok szabadságára szintén hatással volt. A *Verritterlichung des Hofes* foglalkozott a birtok védelmével, az elidegenítésekkel, a birtokdúlásokkal és egyéb királyi szabadságok sérelmével, mint a szabad tulajdon megsértésével.⁷⁸ Ezenfelül joguk volt laikus bíróként, bírótársként vagy ülnökökként részt venni az egyházi bíraskodásban.⁷⁹

Különleges jogként jelentkezett a katonai szolgálat alóli mentesség, amelyet először egyénenként kaptak meg az egyházi nemesek, majd ún. „*Dienstmannschaft*”-okat hoztak létre.⁸⁰ Ezek olyan csoportok voltak, amelyek a katonai szolgálat helyett adminisztratív, birtok-javadalomigazgatási feladatokat láttak el, illetve az egyházi udvart igazgatták, e csoport tagjai örökletes kiváltságban részesültek és mentesültek a katonáskodás alól. Emellett külön intézményekben kaphattak oktatást, vagy az egyház kitaníttatási kötelezettségét vállalt.⁸¹

Az 1062-es bambergi szolgálati törvényben olvasatóak különböző kiváltságok, miszerint a csoportosan az udvarba helyezett egyházi nemesek viselhettek pajzsot, rangjelzést, címet, saját joghatóságuk volt, a peres ügyekben a bizonyítékszolgáltatásnál kiváltságokat élveztek.⁸² Tiszteletbeli jogosultsággként jelentkezett a fegyverviselési lehetőség a főpapi

⁷⁷ Josef Fleckenstein: *Rittertum und ritterliche Welt*. Siedler, Berlin, 2002. 32-45.

⁷⁸ „Non ledit pacem, si quis delinquentem servum suum vel discipulum vel quolibet modo sibi subditum scopis vel fustibus cedi iusserit.” (1083-as kölni egyházmegyei császári kiváltság. MGH Const. I Nr 424)

⁷⁹ Balogh Elemér forrásként hozza: FRA II. 31 104 Nr. 106; FRA II 33 8 Nr. 6

⁸⁰ Az első erre vonatkozó lex familiae-t Burchard wormszi püspök bocsátotta ki és emelt egy csoportot személyes udvartartása közé. (Lexikon des Mittelalters (LMA), München, Artemis und Winkler Verlag, 1993, 638.)

⁸¹ Több egyházi nemes tanult nem csak a német egyetemeken, hanem például a nápolyi egyetemen is. (Bruno Gebhard: *Handbuch der deutschen Geschichte*, 9. Aufl. Band I. Union Verlag, Stuttgart, 1973. 44.)

⁸² Wilhelm Altmann – Ernst Bernheim: *Ausgewählte Urkunden zur Erläuterung der Verfassungsgeschichte Deutschlands Im Mittelalter*. Zum Handgebrauch für Juristen und Historiker. Berlin, 1891. Nr. 77

udvarokban, avagy más főúri udvartartásokban.⁸³

A valamilyen módon kiemelkedő egyházi nemesek kaphattak erősítési-várépítési jogot, amelyet vagy az uralkodótól nyertek el, vagy az egyház adományozta nekik a saját jogán. Ez bizonyította, hogy nyitott volt számukra bármely irányú felemelkedési lehetőség, akár a főúri osztályba, akár a főpapi rétegbe.

Az egyházi nemesek a *ius feudale* alól szintén kaptak kedvezményeket. Így példának okáért az öröklési, végrendelkezési és örökhagyási kötöttségek nem minden esetben érvényesültek, ezekre tekintettel nagyobb, tágabb szabadságot élvezhettek. Így a Iustitia Ministerialium Babebergensium hosszan részletezi az apróbb kiváltságokat.⁸⁴ Viszont IV. része a Leges Feudales Teklenburgicae 12. és 13. § szakasza kimondja, hogy harmadik személynek elidegeníteni nem lehet a vagyont, illetve a magszakadást követően a birtok visszaszáll az egyházra, akitől azt kapták.⁸⁵ Ezek a szabályok igazodnak a feudális jogokhoz.

8.2. Az egyházi nemes jogai Lengyelországban

A széttagolt Lengyelországban az egyházi nemesek erőteljes jogokkal bírtak, mivel az általános és gyakori anarchiában az egyház erős bástyaként funkcionált. Az örökhagyói és öröklési jogot az egyház egyetértésével gyakorolhatták, vagyis az egyház felhatalmazásával, jóváhagyásával szabadon végrendelkezhettek.⁸⁶ Végrendeletükben ingó és ingatlan vagyonuk felett széleskörűen rendelkezhettek, de ingó vagyonukat élők között szintén elidegeníthették, akár a jelentősebb vagyoni értékkel rendelkezőket is.⁸⁷

Az egyház, a pápai hatalom, illetve a hercegek a szabad jogállást hangsúlyozták,

⁸³ LMA 638-639.

⁸⁴ Példaszerűen: Iust. Minist. Babeberg. VII. 12 §, 16 §, 30 §, 42 § In. Freiherr von Guttenberg: Die Regesten der Bischöfe und des Domkapitels von Bamberg Band II. Würzburg, 1939

⁸⁵ 12 § Item ministerialis noster proprietatem hereditalem non potest plus alienare, quam nobis infeodata.

13 §. Item si duo ex nostris matrimonium contrahunt, habentes duas hereditates, si sine herede moriuntur, hereditates reuertuntur ad stipitem, a quo processerunt. (In. Iust. Minist. Babeberg. IV.)

⁸⁶ „ecclesiam sancti Iacobi in Mogilna quam fundavit Sbyluth miles, addens eidem ecclesie hereditatem Bogussino cum consensu amicorum suorum. Item aliam ecclesiam in honore sancti Clementis miles magnus Dobrogostius, addens eidem ecclesie hereditatem Padnyewo cum consensu amicorum suorum, edificavit.” In J. I. Kraszewski – Wladyslaw Lebinski (szerk.): Codex Diplomaticus Majoris Polonia Tomus I, Annos 984-1287, Poznan, 1877. Nr 3 Ugyanígy 1239 Cod. Dipl. Maj. Pol. 217, 1253 Cod. Dipl. Maj. Pol. Nr 309 1256 Cod. Dipl. Maj. Pol. Nr 333 1256 Cod. Dipl. Maj. Pol. Nr 335 1256 Cod. Dipl. Maj. Pol. Nr 338 1260 Cod. Dipl. Maj. Pol. 383 1262 Cod. Dipl. Maj. Pol. Nr 397 1284 Cod. Dipl. Maj. Pol. Nr 539

⁸⁷ „cum decem marcis argenti, cum quatuor bubus, cum seminibus et cum omnibus aliis utilitatibus que tunc temporis in villa prefata inveniabantur, eodem iure perpetuo cum omnibus suis successoribus possidendam.” (1256 Cod. Dipl. Maj. Pol. Nr 335) illetve „quam venditionem coram nobis publicavit. Una, prefati milites et abbas in presencia nostra constituti, ad confirmationem huius venditionis tali vadimonio se ad invicem oppignarunt:” (1262 Cod. Dipl. Maj. Pol. Nr 397)

erősítették és támogatták. Így 1256-ban maga Premysl herceg erősíti meg szabadságában a ciszterci rend nemesét, kitérve a nagyapjától kapott birtok és vagyon feletti rendelkezési és öröklési jogra.⁸⁸

Perbeli kiváltságokban részesültek az egyházi nemesek. A tanúbizonyítás során magasabb értékűnek számított vallomásuk, ezen felül némely bizonyítékszolgáltatást kiválthattak az esküjükkel. Amikor II. Premysl herceg előtt a Chomecz grófnő, főúri özvegy jogát vitatta egy egyházi nemes, akkor szava és esküje korrelált a grófnő igényével, mivel nem marad fenn Treczenicza falu hovatartozásáról írásos dokumentum.⁸⁹ Mivel egy köznemes ezt a jogot nem kérdőjelezhetette volna meg, csak akkor ha pertársakat hív segítségül, ezért a forrás alapján biztosra vehető az egyházi nemes perbeli prioritása. E jogosítvány valószínűleg az egyház hasonló jogából eredeztethető.

Az egyházi nemesek adómentesek voltak, jobban mondva vérükkel adóztak, tehát katonai szolgálattá változtatták az adófizetési vagy szolgáltatási kötelezettséget. A mentességük teljes körű volt, mivel az egyház hatalma megingathatatlanak bizonyult. A decima alóli mentességre azonban általában nem terjedt ki, viszont több esetben némely egyház saját nemeseit mentesítette a tized fizetése alól, ez alapján a *ius singulare* jegyeit viselte magán a kedvezmény. Az adómentességet, pontosabban a tized alóli mentességet az 1233-as lengyel egyházi zsinat megerősíti. E szerint az egyházi nemes, és az egyházi nemes birtokán élő népek mentesülhetnek a tizedfizetés alól, annak érdekében, hogy rendszeresen tudják gyakorolni katonáskodási feladatukat.⁹⁰

Ugyanezen zsinat említi a bíraskodási alóli mentességet, mely szerint az egyházi ítélszék dönthet felettük, gyakorolva akár a pallosjogot, de csak katonai hűséggel való visszaélés esetén.⁹¹ A fővesztés ilyen szűk keretek közé szorítása biztosította a különleges joghelyzetet, hiszen a világi köznemesekkel szemben alkalmazott fő-és jószágvesztés ennél tágabb körűként érvényesült. Bár valószínűleg a halállal sújtandó büntetések alól csak úgy mentesülhettek, ha az egyházzal való kapcsolatukat elmélyítették a papi rendbe való betagozódással, ami lehetőséget biztosított a bűnök egyszeri megbocsátására.

8.3. Az egyházi nemes jogai a Magyarországon

Legfontosabb szabadságuk kétségkívül az adómentesség volt, amit az egyház *privilegium*

⁸⁸ 1256 Cod. Dipl. Maj. Pol. Nr 337

⁸⁹ 1283 Cod. Dipl. Maj. Pol. Nr 529

⁹⁰ 1233 Cod. Dipl. Maj. Pol. Nr 150

⁹¹ 1233 Cod. Dipl. Maj. Pol. Nr 150

immunitatis alapján élvezhettek, hiszen tudniillik - ahogy erről már volt szó - ez a mentesség nem csak az egyházra terjedt ki, hanem annak összes népére. Ezt támasztja alá, hogy amikor 1239-ben IV. Béla király Csertőt és rokonait a szekszárdi apátság jobbágyságai közé sorolja, akkor írásba foglalják többek között az adómentességet is. A király tehát úgy rendelkezik, hogy „...*ab officio preconum equitum omnino exempti, inter liberos iobagiones Monasterij antedicti absque qualibet contradiccione computentur.*”⁹² (...a lovas hírnökök minden kötelessége alól szabaduljanak, és ellentmondást nem tűrvén az apátság szabad jobbágyságai közé hajtottuk őket.) Történt ez annak okán - és itt jelenik meg a legfontosabb kötelezettségük is - „...*ut ad expeditionem Regalem loricati uadant, et ad legacionem Abbatis Monasterii prescripti ire teneatur; ad ulteriora nullatenus obligati.*”⁹³ (...hogy a királyi hadjáratban páncélosként jelenjenek meg, és az előbb írt monostor apátjának akaratára követségbe menjenek, viszont semmilyen más módon ne kötelezzenek szolgálni.) Bár itt nem mondja ki *expressis verbis* az adómentességet, de a „*semmilyen más módon ne kötelezzenek szolgálni*” kikötésből kikövetkeztethető az adómentesség. Azonban nem szükséges az egyszerű találgatás, hiszen a király ugyanebben az oklevélben alább ki is emeli ezt, tudniillik „...*hanc sibi suisque cognatis antenominatis graciā concessimus specialem, ut quicumque collecta uel quelibet exactio in Regno nostro emerserit, ipsi ab earum solutione liberi sint penitus et immunes, nec occasione earum aliquatenus molestentur.*”⁹⁴ (...ő maga és fentnevezett rokonai abban a különleges kegyességben részesüljenek, hogy amit eddig a mi királyságunkban gyűjtöttek, vagy gyűjteni fognak, az legyen teljesen szabadon és mindentől mentesen az övék, ne legyen semmilyen okkal, semmilyen mértékig megterhelhető.) Itt tehát nyilvánvalóan megjelenik legfontosabb kiváltságuk, joguk is.

Azonban Szent László óta fizetniük kellett a szabadok tizedeit, az ún. II. törvénykönyv rendelkezései alapján, de az Aranybulla viszont kimondja, hogy mentesülnek a beszállásolás, szállásadás (*portio, Einquartierung*) kötelezettsége alól.⁹⁵ Ezenfelül részesülhettek a *decima* fizetés szabadságában is, az egyház külön engedélyével, amivel viszonylag gyakran élt saját nemesei körében. Továbbá szűkebb körben, de megjelent *privilegium fori* intézménye, mivelhogy ki voltak véve a király joghatósága alól, és az egyházi *jurisdictio* vonatkozott rájuk, sőt volt külön bíróságuk is a XIV. századtól, tudniillik a prediális szék bírósága. Ez előtt megillette a szabadlábbon védekezés joga, hasonlóképpen mint az országos nemest a király

⁹² ÁUO. VII. 46.

⁹³ ÁUO. VII. 46.

⁹⁴ ÁUO. VII. 46.

⁹⁵ BANGHA (1931) 498.

ítélőszéke előtt.⁹⁶ Amennyiben a prediális országos nemes is volt, abban az esetben szintén a prediális szék ítélkezett felette, hiszen már IV. Béla 1262-ben megerősítette ezt a jogát az esztergomi egyháznak.

Perbeli állásukról megjegyzendő, hogy a szokásos perrendtartás szerint az urukat ért panasz esetén ők pertársként vagy tanúként szerepeltek. Így 1226-ban, amikor a pannonhalmi apátság népei a szolgáltatások miatt a királyhoz fordulnak, a király Miklós nádort küldi ki bíraskodni. Miklós nádor pedig a bizonyítást ekképpen folytatja le: „...*az említett káptalant és a jobbágyokat (iobagiones) magunk elé állítottuk, a káptalantól és a jobbágyoktól sorjában figyelmesen és gondosan megtudakoltuk a Szent István királytól a népeknek adott ősi szabadságokat és reájuk rótt kötelezettségeket.*”⁹⁷ Bár ez egyfajta kötelezettségként is felfogható, azonban véleményem szerint - az előkelőség bizonyítékaként - inkább megtisztelő jogosultság.

IX. Az egyházi nemes kötelezettségei

9.1. Kötelezettségek a Szent Római Birodalomban

A Szent Római Birodalomban az egyházi nemesek kötelezettségei az örökletes hűbéri állapotból fakadóak voltak. Fő kötelezettségként a katonáskodás jelölhető meg, vagyis a fegyveres szolgálat.⁹⁸ Azonban hamar átalakult az egyszerű fegyveres szolgálat testőri feladatokká,⁹⁹ ami a felemelkedést jelöli. A 11. század derekán pedig II. Konrád jóvoltából a szolgáltatások már nem feltétlenül lesznek katonaiak,¹⁰⁰ hanem az 1037-es *Dienstrechten*-t követően köztisztviselői formát ölt. A tanult egyházi nemesség a szolgáltatását a fegyver helyett már a főpapság és főuraság melletti hivatalok betöltésével látja el. Ezenfelül a császári bürokráciát szintén ők működtetik, azon egyszerű oknál fogva, miszerint a feudális állam keretein belül az egyháznak kötelessége volt az államot mint hivatalnok szolgálnia, tehát az állami hivatalnokok biztosítása.¹⁰¹ Ezért a legtöbb egyházi nemesből valamilyen hivatalnok

⁹⁶ Werbőci István: Decretum Latino-Hungaricum, Juris confvetudinarij, Incltyi Regni Hungariae et Tranfylvaniae, azaz Magyar és Erdély Országának Törvény könyve. Leutschviae, 1637.

⁹⁷ PRT I. 678-679. A tanúskodásra példa: 1267 PKHO Nr. 6. illetve 1294 PKHO Nr. 25

⁹⁸ Erre példaként hozható fel az 1126-ban kelt oklevél, mely szerint 2 eke földért az egyház számára fegyveres-katonai szolgálatot vállalt egy szabad állapotú személy. (1126 Cod. Dipl. Boh. Nr. 110)

⁹⁹ Heinrich Pleticha: Deutsche Geschichte Band 2. – Von den Saliern zu den Stafern 1024-1152. LEXIKOTHEK Verlag, Gütersloch, 1982. 21-22.

¹⁰⁰ II. Konrád kedvezményeiről megtalálhatóak: MGH DD 124; MGH DD 140; MGH DD 216; RI 106b; MGH DD

104

¹⁰¹ Adriányi Gábor: Az egyháztörténet kézikönyve. München, 1975. 115.

vált. Közülük is kiemelendő Eike von Repgow a *Sachsenspiegels* írója, aki a magdeburgi érsek vazallusaként tevékenykedett és összhangba hozta a kánonjogi és római jogi szövegeket.¹⁰²

Azonban az ún. „*Ministerialenstand*”-ok kialakulásával nem szűnt meg teljesen a katonai, pontosabban lovas katonai szolgálat. Háború idején lovagi katonai szolgálattal tartoztak a hivatalokat viselő egyházi nemesek is, azonban ezt úgy voltak kötelesek tenni, hogy a hivatalokért többletbirtokokat kaptak, amelyek a hivatal viseléséhez tapadóak voltak és nem az alaphűbéri kapcsolatból álltak.¹⁰³ Így példának okáért 1294-ben Medele-i Gerhard mivel Theodor olmütz-i püspök *advokátusa* volt, ezért hivatali szolgálataiért cserébe feudumot kapott, melyhez szolgálónépek is tartoztak.¹⁰⁴

A katonai szolgálat vonatkozott a központi várak védelmének ellátására, természetesen az előkelő státusból kifolyólag nem közkatonai feladatot jelentett, hanem a közfegyveresek parancsnoklását, vezetését. Azonban a szerényebb javadalommal rendelkezők közül sokan egyszerű katonai szolgálatot teljesítettek, viszont általában ez lovas szolgálat volt.¹⁰⁵ Több esetben külföldön kellett katonáskodniuk, részt vállalván a térítőtevékenységben. Amikor a pápa 1140-ben a moráviai püspököt a pogány poroszok megtérítésére kötelezte és küldte, akkor vele tartottak nemesei, akik a harcokban külön javadalmazás nélkül voltak kötelesek részt venni.¹⁰⁶ Ezenfelül az egyházi bíróságok által hozott ítéletek végrehajtásában tevékenykedtek. Példának okáért 1230-ban a püspök egy Grünburg-i miniszteriálist és Ulrich von Londerf miniszteriálist bízta meg az ítélet végrehajtásával és a bírósági határozat teljesülésének segítségével.¹⁰⁷

A kötelezettségek közé sorolandó a tiltás, miszerint az egyházi nemes nem élhetett bizonyos városok falain belül. Freiburg 1120/22-es kiváltságlevele és városi joga *expressis verbis* kimondja, hogy csak akkor telepedhet le egyházi nemes a városban, ha azt a polgárok közössége jóváhagyja.¹⁰⁸ A másik tiltás pedig a „tétlenkedéstől” való eltiltás, vagyis a nem katonáskodó egyházi nemesnek hivatalt kellett vállalni vagy valamilyen más szolgálatot, illetve szolgáltatást kellett nyújtania, amennyiben a felsoroltak közül egyiket se tette¹⁰⁹ a

¹⁰² Siegfried Brie: Eike von Repkow. In: *Allgemeine Deutsche Biographie* (ADB). Band 5, Duncker & Humblot, Leipzig, 1877. 751–755.

¹⁰³ PLETICHA (1982) II. kötet 22.

¹⁰⁴ 1294 Cod. Dipl. Mor. V. Nr. 3

¹⁰⁵ PLETICHA (1982) II. kötet 45.

¹⁰⁶ 1140 Cod. Dipl. Mor. I. Nr. 236; 1141 Cod. Dipl. Mor. I. Nr. 237; 1141 Cod. Dipl. Mor. I. Nr. 238

¹⁰⁷ BALOGH (2000) 292-293. pp. Forráshelynek hozza: UBLOE 2 694 Nr. 486; UBLOE 3 33 Nr. 30.

¹⁰⁸ Adalbert Erler - Ekkehard Kaufmann - Dieter Werkmüller (szerk.): *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte* (HRG) I. Band. Erich Schmidt Verlag, Berlin, 1998

¹⁰⁹ Egy 1063-ból származó levél a Bambergi Dómiskolából leírja a katonai szolgálatok megtagadását. „*Episcopus Wirceburgensis miliciam, quam laudaverat, omnino detrectat, iactans se alieno questui et avaricie nolle*

társadalmi-, jogi-, vagyoni pozícióját veszélyeztette.¹¹⁰

9.2. Az egyházi nemes kötelezettségei a lengyel területeken

Mivel a lengyel területek folyamatosan kapcsolódtak be a keresztény világba, ezért a pogány lakosság katolicizálása rendkívüli fontossággal bírt. Az egyház missziós térítőtevékenysége a katonai erőszakot sem nélkülözte, aminek eszköze az egyház felfegyverzett szabadjai, vagyis az egyházi nemesek voltak.¹¹¹ Ezen okból kifolyólag a legmarkánsabb kötelezettségük a katonáskodás volt, amely a belső és külső hadviselésre egyaránt vonatkozott. Védekező és támadó harcok esetén egyaránt fegyverbe kellett állniuk. A katonáskodás lovas szolgálatot jelentett, magába foglalva a lovas futárszolgálatot, avagy a követjárást.

A felfegyverkezés saját vagyonból történt, amelyet bőségesen lehetővé tett az egyház gazdag birtokadománya. A fegyverek a nehézlovas harcmódot tükrözték, így kötelességük volt ló tartása, páncél vagy lánc-, illetve sodronying viselése. Viszont lehetőségük nyílt a katonáskodás megváltására, azonban erre külön engedélyre volt szükség az egyházi előljárótól.¹¹² A megváltás helyett át is ruházhatta a katonai szolgálatot saját rokonára, esetleg alárendeltjére, vagy birtokainak egy részével együtt más valakire.¹¹³

A főkötelezettségek mellett jelentek meg egyéb szolgálatok és szolgáltatások. A lengyel egyházi nemességnek kötelessége volt a tized fizetése, azonban más adófizetési kötelezettséggel nem tartoztak. Már 1180-ban a leczynai szinóduson elérte az egyház, hogy Igazságos Kázmér ne vessen ki semmilyen adót az egyházi birtokokon élő szabadokra.¹¹⁴ Azonban az egyház és az állam összeütközései idején az állam erőteljesen megsarcolta az egyházi nemeseket, többször vetett ki rájuk egyszeri adót.¹¹⁵

A kötelezettségek nem terjedtek ki a birtokok igazgatására, nem tartalmazta semmilyen hivatal viselését, sőt nem lehetett hivatal viselésével megváltani a katonai szolgálatot. Legalábbis erre nem utal semmilyen korabeli forrás. Tehát teljes egészében nélkülözte az officialitást. Ezért nem lehet találkozni olyan forráshellyel sem, amely

militare...” (Erich Freiherr von Guttenberg: Die Regesten der Bischöfe und des Domkapitels von Bamberg Band II. Würzburg, 1939. 154-155.)

¹¹⁰ 1131 Cod. Dipl. Mor. I. Nr. 232

¹¹¹ TOPOLSKI (1982) 40-64.

¹¹² Mon. Pol. Hist. Tom IV. 273-276.

¹¹³ „conductumque militare debent habere” in: Gustav Adolf Harald Stenzel (szerk.): Urkunden zur Geschichte des Bisthums Breslau im Mittelalter. Breslau, Max 1845. Nr 10. illetve „prevod non ducent, nisi militare” és „prevod preter militare” in: BARDACH (1964) 139.

¹¹⁴ DAVIES (2005) 73.

¹¹⁵ DAVIES (2005) 72-74.

birtokadományról szólna olyan esetben, amikor valamely egyházi nemes hivatalt lát el. A birtokokat kizárólag fegyveres szolgálatért adományozzák, vagy már magáért a kimagasló teljesítményért, illetve előzetes kötelezettségvállalásért juthat egyházi birtokhoz a szabad állapotú személy.

9.3. A prediális kötelezettségek Magyarországon

Bónis szerint a magyar egyházi nemes legfontosabb kötelessége az egyház szolgálata és a felé való hűség tanúsítása. Ez a hűség a szolgálat előzménye, amelynek teljesülnie kell az egész kötelezettség fennállása alatt. Az 1284-ben kelt királyi oklevélben IV. László a királyi szerviensek közül Fulkó fia Istvánnak és rokonainak éppen ezért engedélyezi az esztergomi egyház nemes jobbágysai közé lépésüket, hiszen ő „a csehek királya elleni ütközetben a hűség teljes teljét kimutatván tett szolgálatot”.¹¹⁶ A hűség maga *condicio tacita*-ként működik, *expressis verbis* nem szükséges megjelennie a forrásokban sem.¹¹⁷ Kötelesek voltak a hűségre (*fidelitas*), ha ezt nem tanúsították kellőképpen, akkor az egyháznak jogában állt az egyházi nemest jószágától megfosztani és szolgaságba taszítani, feltéve ha nem volt országos nemes is egyben.¹¹⁸ Mivel ha országos nemes is volt, abban az esetben ettől a nemességétől megfosztani nem lehetett. A hűtlenség magába foglalta a szolgáltatások nem teljesítését, a szolgáltatások elmulasztását, illetve a konkrét szembeszegülést is. Hűtlenség címen vette el például 1272-ben Sámuel egri kondicionáriustól nemességét és vetette szolgaságba őt az egri püspök, mivel az az egyház szabadságlevelének elégetésével hűtlenséget követett el.¹¹⁹

A prediális köteles volt elismerni a függést, ennek explicit módon meg kellett nyilvánulnia szóbeli vagy írásbeli akaratnyilvánítással.¹²⁰ A birtokadomány szerzésének vagy a jogállapot megszerzésének *sine qua nonja* a hűség fogadása. Enélkül a jogviszony sem jön létre, a birtok tulajdona pedig nem változik meg, nem háramlik át. A hűség része a szolgálat hivatásszerű teljesítése a *paritás* és az *aequum* karakterével.

A hivatásszerű kötelezettségteljesítés megnyilvánulása eltérő lehetett, viszont a XI-XIV. században mindenképpen tartalmazta a fegyveres szolgálatot. A fegyveres szolgálat páncélos szolgálatot jelentett, ahogyan azt az 1239-es oklevél is tanúsítja: „*ad expeditionem*

¹¹⁶ Fulkó lovagról Jókai Mór is megemlékezik „A magyar nemzet története regényes rajzokban” c. könyvében.

¹¹⁷ Bónis György: Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. Osiris Kiadó, Bp., 2003. 154.

¹¹⁸ CSIZMADIA (1972) 9.

¹¹⁹ Codex Diplomaticus V/1. 155.

¹²⁰ 1307 Zalai okl. I. 126: „propter acceptum beneficium assumptis et obligavit se et heredes suos ad servitium seu obsequium aliorum novilium iobagionum ecclesie perpetuo...”; 1258 PRT VIII. Nr. 296. és 1267 PRT. X. Nr. 529.

regalem loricati vadant, et ad legacionem Abbatis Monasterii praescripti ire teneantur; ad ulteriora nullatenus obligati".¹²¹ A hadkötelezettség megváltása nem lehetséges a korban, annak intézménye csak a XIV. század közepére datálható. A szolgálathoz hozzátartozik a fegyveres kíséret adása, a követségjárás, a hírvivő feladatok ellátása és a futárszolgálat.¹²² A lovas szolgálat teljesítése során viszont a terhek könnyítése érdekében az egyház a ló tartási kötelezettségét mérsékelhette vagy teljesen átvállalhatta.

A lovas szolgálaton felül természetbeli és/vagy pénzbeli szolgáltatások szintén tapadtak a jogállapothoz.¹²³ Ezek közé tartozott a decima, azzal a kikötéssel, hogy az egyháznak szabadságában állt ez alól felmentenie saját nemeseit, avagy a prediális nem az officiális megállapítása szerint fizette, hanem saját lelkiismerete alapján. Tartozhattak ajándékok vagy állandó természetbeli szolgáltatások, amelyeket a jogviszonyt alapító oklevélben általában feltüntettek. Az ilyesféle szolgáltatás megnyilvánulhatott az úr megvendégelésével, ahogy a garamszentbenedeki apátság esetében történt, avagy borszállítással, kötelező nádvágással, kőhordással vagy épület őrzésével, mint ahogy a pannonhalmi apátság alapítólevelében olvashatjuk.¹²⁴ Avagy a kisszelepcsényi apátság nemes jobbágysai telkenként évente két nehézkevel tartoztak, emellett engesztelésként évente egy háromesztendős sertéssel, Szent Benedek ünnepén pedig közösen két birkával.¹²⁵ Amennyiben ez nem történt meg, úgy az egyház nemes jobbágysai gyakran hivatkoztak az erről szóló írásbeli dokumentum hiányára.

A kötelezettség nem teljesítése, elmulasztása vagy nem kellőképpen való teljesítése büntetést vont maga után. Legsúlyosabb büntetés a jogviszony megszüntetése, felmondása az egyház által, amely magával vonta birtok visszaszállását az egyházra és a privilégiumok elvesztését.¹²⁶ Mivel a deliktum elkövetése is a *perfidia* avagy *infidelitas* körébe sorolandó ezért az esztergomi egyház jogairól szóló 1262-es oklevele azt mondja „*ha az esztergomi egyház nemeseit történetesen lopás vagy rablás miatt (...) vizsgálat során elveszejtik, az ilyen módon megölnék birtokai ne szálljanak az ország nádorára vagy a királyi udvar bírójára, hanem az esztergomi egyházra.*”¹²⁷

¹²¹ ÁUO. VII. 67. Ugyanerről olvashatunk: 1269 CD IV/3. Nr. 518. és 1279 CD V/2. Nr. 591.

¹²² BÓNIS (2003) 155.

¹²³ HOLUB (1947) 13.

¹²⁴ BÓNIS (2003) 155.

¹²⁵ 1247 MS I. 364.

¹²⁶ CSIZMADIA (1972) 10. Példaként hozható fel az 1267-es oklevél, amelyben hűtlenség vádjával szabadságától fosztották meg Tanch fia Jánost. De ő a többi egyházi nemessel kieszközölte, hogy fogadják vissza és kezeseket állított maga mellé, hogy együtt feleljenek ha újabb hűtlenséget követne el. (HO VI. 223. Nr 158)

¹²⁷ 1262 MS I. 473.

X. Az egyházi nemes kondíciója

10.1. Az egyházi nemes hűbéri kapcsolata a Szent Római Birodalomban

Az egyházi nemes jogviszonya urához az egyházi előjáróhoz, vagy magához az egyházhoz hasonló viszony mint amilyen a hűbérest köti hűbérurához. Már a Karoling korban egyfajta hűbéri státuszban vannak és beneficiumban részesülnek szolgálatukért, ahogy a Kapitularék is tanúsítják,¹²⁸ az egyház nemese része a Birodalomban uralkodó hűbérrendszernek (*Lehnssystem*). Azonban a jogviszony nem tökéletes hűbéri, a *ius feudalitatis* nem követi teljes mértékében, hiszen nem volt teljes birtokában minden hűbéri szabadságjognak (*Lehnfähigkeit*), illetve a német hűbéri pajzsrendszernek („*Heerschildordnung*”, *clipeus militaris*) nem volt részese.¹²⁹ A hűbériségi lekötelezésnek viszont van egy ékes bizonyítéka a szolgálatért kapott hűbéri birtok, mivel az teljes egészében egyezést mutat a tiszta hűbéri lekötelezés során kapott feudummal. A konvertált feudalizmus tehát nem teljesül, a földhűbér viszont megjelent (*Landleihe*).¹³⁰

Bár a kapott birtokot feudumnak hívják, az teljesen örökölhető a *condicio* okán, azonban az egyház tulajdonát képezi, az úr csak őrzésre adja át, kiköti a hűség tanúsítását, illetve az utódok szolgálatra és hűségre nevelését. Emellett az adományozás során lefekteti, hogy a méltatlanná válás vagy magvaszakadást követően az visszaszáll az egyházra. Viszont a feladatok öregség vagy más menthető ok miatti ellátásának nehézségei miatt lehetőséget biztosít a lekötelezett számára a szolgáltatások folytatójának megnevezésére. Ezeket mind leírja Gerhard mainzi érsek 1252-es szabadságmegújító levele.¹³¹

A vegyes házassággal megszerezhetővé válik a teljes hűbéri kiváltság, és ebből a házasságból született utód hűbéri kapcsolata már teljes körűnek tekinthető. Sőt az ilyen

¹²⁸ Cap. miss. 786-792 cap. 4. (MG Cap. 1.67): „servi qui honorati beneficia et ministeria tenent et in bassallatico honorati sunt”

¹²⁹ Adalbert Erler – Erkehard Kaufmann (szerk.): Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte (HRG) III. Band. Erich Schmidt Verlag, Berlin, 1984. 577., illetve GEBHARD (1973) 788-789.

¹³⁰ Balogh Elemér: Középkori bajor egyházi bíráskodás. Szent István Társulat, Bp., 2000. 245.

¹³¹ „Recognoscet vicedominus per patentes suas litteras, sivut in nostra et capituli presencia recognavit, quod in castris ipsius vicedominatus, turribus et portis castrorum nichil omnino iuris habebit vel ratione proprietatis aut iure feodi vel successionis nec in custodiis turium vel portenariis portarum vel vigilum locandis, sed nos et successores nostri libere locabimus in illis de familia ecclesie nostre, quos ad hoc reputabimus fide dignos, nisi forte causa debilitatis, mortis vel aliis de causis aliquem vel aliquos de custodiis vel portenariis cedere vel decedere contingeret, in quo casu vicedominus de consilio procuratoris nostri castrensem alium vel alios ponere poterit in locum illorum, ita tamen, quod semper iurent turres et portas servare contra omnem hominem ad beneplacitum nostrum et sede vacante ad mandatum et voluntatem capituli Monguntini.” (Aloys Schmidt: Geschichtsquellen der Provinz Sachsen und des Freistaates Anhalt N. R. 13. Magdeburg, 1933. 356. sz. oklevél)

házasságok sikereseknek minősültek, mivel az egyházi jogokat szintén bírták, így mentesültek több lovagi szolgálat alól. Számukra létezett egyfajta *privilegium minus* és *privilegium majus*, amely a lekötelezettség viszonyára épült.¹³² A „*Dienstrecht*”¹³³ köre meghatározza a viszonyt, a katonai szolgálatért kapott feudumot és a hivatalviseléshez tapadó birtokadományt is. A birtokhoz járó jogok *lex privata*-ként tapadtak a kondícióhoz.¹³⁴ Maguk a privilégiumok embercsoportokat érintettek, az egyházak partikulárisan szabályozták saját nemeseik jogállását és utaltak át birtokokat, azonban a partikularitás a jogviszonyok egészét nem jellemezte, mivel megnyilvánultak a kanonikus szabályok, a pápai döntvények és az uralkodói jogalkotás.¹³⁵

További lényeges különbséget mutat a lekötelezés abból a tekintetből, hogy amíg a hűbéri viszounál a jogfejlődés folyamatosan a hűbéri kötöttséget erősíti, addig a miniszteriálisoknál ez a jogi kötöttség egyre inkább lazul.¹³⁶ A Karoling korban erőteljesebb viszony épül ki az egyház és az egyházi nemes között, majd ez officiális viszounyá kezd alakulni, így válik hivattallá a feudális leköteleződés.

10.2. A lengyelországi kondíció jellemvonásai

Mivel a *zwykli rycerz* egy harcos osztálynak tekintendő, ezért ők is a kapott földbirtokból fegyverkeztek fel. A kapott földbirtok pedig örökletes volt, ezért nevezték az egyház előkelő lovasait *heredes*-nek is. A földek örökölhetősége eredményezte a lekötés és a jogviszony fundamentumát. A német feudális helyzethez hasonló *obligatio* jött létre az egyházi előjáró és az egyházi nemes között.¹³⁷ Tehát a beneficium helyett feudumról beszélhetünk a kialakult földbirtok-rendszer alapján.¹³⁸

A kötelelem magába foglalta a földön felül az embereket, szolgáló népeket, amelyek biztosították a gazdasági hátteret. Emellett még a *decimi* néven emlegetett egyszerű szabadokat is, akik katonai szolgálatot teljesítettek, mivel ők az egyházi nemesek függésébe kerültek, és kezdetben a társadalmi ranglétra legalján helyezkedtek el.¹³⁹ Valószínűleg ez a

¹³² Hermann Baltl – Gernot Kocher: Österreichische Rechtsgeschichte. Auflage 7. Leykam, 1993. 100.

¹³³ Ilyenek a Limburger Klosterleute (1035), a Bambergi törvények (1057) és a Kölni Kanonikus Gyűjteményben (1154) található jogszabályok.

¹³⁴ KROESCHER (1992) 154-155.

¹³⁵ Karl Kroeschell: Recht und Rechtsbegriff im 12. Jh., In Vorträge und Forschungen XII. 1968. 309-335.

¹³⁶ Heinrich Mitteis: Lehnrecht und Staatsgewalt. Böhlau, 1974. 567-569.

¹³⁷ BLOCH (2002) 184-186.

¹³⁸ Erre utal a bevezetés aktusa is az 1250-ben kelt dokumentumban: „Gramblouici sortes (...) ministeriales nostri (...) ex ducali concessione tenuerent” In: BARDACH (1964) 115.

¹³⁹ DAVIES (2005) 77.

rendhagyó viszony a törzsi társadalomból adódhatott, hiszen a vérségi kötelékek az új társadalmi tagolódás során nem teljesen szűntek meg vagy alakultak át.¹⁴⁰ Ezért a törzsi és feudális jogviszonyok variánsa alakult ki, a feudális jogrend mérsékelten tudott érvényesülni a kor lengyel hercegségeiben.

Az elköteleződés felmondásával az egyházra visszaszállt a birtok. Ezért az egyházi nemes saját alárendeltjeinek nem adhatta azt tovább, csupán egyfajta bérleti viszonyt létesíthetett. A törzsi jellemzők okán ez a bérleti viszony se volt gyakori, meghatározóbb volt a vérségi kötelékek alapján való szerveződés. A birtokhoz jutott egyházi nemes a saját rokonaiból állított ki magának lekötelezetteket, felosztva familiája között a kapott birtokot vagy azokhoz tapadó jogosítványokat.¹⁴¹

Vagyis a lengyel területeken a *conditio* igen sajátos formája alakult ki a jogfejlődés során, melyről a források csak keveset árulnak el. Viszont annyi megállapítható, hogy a német jog feudális kötelezettségi viszonya érvényesülhetett néhány sajátos karakterrel,¹⁴² amelyek hatására nem alakult ki olyan szoros jogviszony.

10.3. Az egyházi nemesek kondíciójának különleges karaktere Magyarországon

Az alcímekben szereplő „különleges” szó jelentéstartalommal bír. Magyarországon az egyház nemes jobbágysai olyan jogviszonyt létesítettek az egyházzal, amely egyedülállónak tekinthető. A feudális lekötelezettség szintjét nem éri el, annyira nem szoros kapcsolat, azonban az országunkba megszokott familiáris viszonytól többet jelent. A kettő között elhelyezkedő sajátos *conditio*, a sajátossága pedig mindkettő hatásának következménye.

Magyarországon a hűbéri beneficium vagy feudum intézményével nem találkozunk.¹⁴³ A kapott birtokuk tulajdonságából kifolyólag rendelkezési megszorítás vonatkozott rájuk. Nem volt szabad birtok, ezért nem idegeníthették el, nem terhelhették meg, emellett önmaguk a lekötelezési viszonyt sem mondhatták fel a súlyos büntetés elszívése nélkül.¹⁴⁴ 1212-ben például Sela fia Farkast és Kozma fia Jakabot megfosztotta a pécsváradi apát hetényi birtokaiktól és jogaiktól, mivel úgy vélte azok az ő nemes jobbágysai és meg akarta akadályozni, hogy „makacsul eltávoztassák magukat az egyháztól”¹⁴⁵. Azonban kiderült,

¹⁴⁰ BLOCH (2002) 148.

¹⁴¹ Angi János – Barta János – Bárány Attila – Orosz István – Papp Imre – Pósn László: Európa az érett és kései középkorban. Multiplex Media, Debrecen, 2001. 285-294.

¹⁴² BARDACH (1964) 100.

¹⁴³ HÓMAN-SZEKFÜ II. kötet. 82.; BÉLI (1995) 61-62.; BÉLI (2008) 30.

¹⁴⁴ BÉLI (2009) 31.

¹⁴⁵ ÁUO VI. 355.

hogy Farkas és Jakab nem az egyház nemes jobbágysai, hanem királyi szerviensek, így visszakapták a lefoglalt javakat.¹⁴⁶ A forráshelyből látszik a jogi viszony egyoldalú felmondásának tilalma, legalábbis a lekötöztetett oldaláról, mivel az egyház szabadabban bonthatta fel a jogi kapcsolatot, sor kerülhetett a kebeléből való elbocsátásra.

Érdeemes visszaaltni a birtok feletti rendelkezési jogra, mivel az a *conditio* essentiája. *Czizmadia* Andor úgy vélte, a prediális birtok csak általánosan nem idegeníthető el. Szerinte ugyanis más prediálisnak az eladható volt, illetve idegennek is, amennyiben a klerikális úr abba beleegyezett. *Csizmadia* emellett úgy véli a birtok elzálogosításának sem volt különösebb akadály. ¹⁴⁷ *Bónis* szintén hasonlóképpen véli, szerinte ugyanis az abszolút elidegenítési tilalom konszenzusjoggá enyhült, mivel örökjogon örököseinek eladhatta, elzálogosíthatta a birtokot, sőt urával szemben teljes jogú ügyleti fél, így birtokot cserélhet, vagy elcserélheti más jószágra, pénzre stb. ¹⁴⁸ *Holub* álláspontja azonban csatlakozik a legelsőhöz, véleménye szerint a birtokot nem lehetett elidegeníteni, mert azt csupán „*salva rerum substantia*”¹⁴⁹ használhatta az egyház nemes jobbágya. Továbbá ő úgy véli a gyakorlat alapján, ha megtörtént az eladás, ahhoz elegendő volt a rokonok beleegyezése, az egyházi úré nem volt szükséges.¹⁵⁰

Véleményem szerint a vitás kérdésben a „*aurea mediocritas*” elvét érdemes követni. 1305-ben az ősi birtok eladását is engedélyezi az érsek, a rokonok és szomszédok beleegyezésével a nagy szegénységre hivatkozva.¹⁵¹ De annak ellenére, hogy találunk az eladásra példát, nem vonható kétségbe *Béli* állítása az elidegenítés tilalmáról. Lényegében azért áll fenn az ellentét a szerzők között, mivel nem részletezik a *conditio* alapját képező birtok jellegét, származását. Amennyiben a kondíció létrehozásakor az egyház nemes jobbágysai közé belépő személy rendelkezett már birtokkal, hiszen várjobbágy vagy nemes volt, úgy e vagyonrész fölött rendelkezhetett, így ha nemes volt a nemességre vonatkozó elidegenítési szabályok érvényesültek a vagyonrészre tekintettel. Azonban, ha az egyháztól kapott birtokot, vagy más vagyont, illetve vagyoni jogosultságot úgy, hogy sajáttal nem rendelkezett, vagy a meglévők mellé, akkor ez az egyház jogánál fogva elidegeníthetetlen és megterhelhetetlen volt. Vagyis a vegyes tulajdoni jogokból kifolyólag a tulajdonjogok a birtok származásához tapadóaknak számítottak, azok pedig a jogi kapcsolat fundamentumának.

¹⁴⁶ BÉLI (2008) 22.

¹⁴⁷ CSIZMADIA (1972) 12.

¹⁴⁸ BÓNIS (2003) 158.

¹⁴⁹ 1255. MS. I. 423.

¹⁵⁰ HOLUB (1947) 16.

¹⁵¹ 1305. CD VIII/1. 176. Ugyanígy ínségére hivatkozik János fia Joanka, aki 1259-ben szőlőjét eladja Symianus polgárnak és kikéri az egyház összes jobbágysának tanácsát és pécsváradi apát engedélyét. (HO VI. Nr. 64)

XI. Összefoglalás, összehasonlítás és végkövetkeztetések

A nemzetközi, egyetemes társadalmi összehasonlításként több eltérést ki lehet mutatni. Amíg a lengyel területeken az egyházi nemesek abszolút előkelősége biztosított az egyszerű világi nemességgel szemben, addig a német területeken ez nem olyan fokozott mértékben érvényesül. A Birodalomban a szétagoltság és a császári-tartományúri hatalmi viszony okán az egyházi nemes tartományonként eltérő társadalmi szerephez jutott. Ahol a tartományúr saját vazallusainak erőteljesebb jogokat tudott biztosítani, ott háttérbe szorultak, ahol pedig a császár a központi normákat érvényre tudta juttatni, ott akár előnyösebb helyzetbe kerülhettek. A harmadik esetben, amikor az egyházi személy maga vált világi tartományi úrrá, ott pedig abszolút előkelőséget élveztek. Magyarországon az egyház és az király viszonyában a király került ki győztesen, a főkegyúri jog gyakorlása által. Ezért érthető az egyházi nemes alacsonyabb társadalmi pozíciója. Szociális értelemben viszont nem föltétlenül marad el a világi nemességtől.

A hasonlóságok közé sorolandó a minden országban tisztán érzékelhető jelenség, miszerint a társadalmi állás szorosan kapcsolódik az egyház hatalmának erősségéhez. Az egyház erejétől függ az egyházi nemes társadalmi állása. A területenkénti és időbeli eltérések igazodnak az általános egyháztörténeti változásokhoz. Így az X-XII. században az egyházi nemesek előkelőségének fénykora állapítható meg. A XIII. századtól kezdve a rendi államok kialakulásának megkezdődésével viszont az egyházi nemesség háttérbe szorul a világi nemesek rendekbe tömörülésével.

Az egyház nemes jobbágysai igen hasonló jogosítványokkal rendelkeztek a korban. Ez abból az egyszerű okból következett, hogy az egyházak saját jogaikból engedtek át számukra. Az egyház jogainak fundamentumát viszont az egyetemes kánonjogi és egyházjogi szabályokon adták.

Az állam nem szólt bele az egyház „magánügyének” tekinthető kérdésbe, hogy az miként viselkedik saját lekötelezettjeivel. Ezért az egyházi tendencia mindhárom országban hasonlóan mondható. Biztosította a saját maga által bírt adómentességet és kivonta az állami bíraskodás alól saját nemeseit. Mindkettő egyszerűen megérthető megfontolásból eredt. Az adómentesség megadása lehetővé tette a szolgálatok kimerítő teljesítését, az állami bíraskodásnak pedig nem volt helye, hiszen a büntetések az egyházra károsak lettek volna.

Az egyház saját igazságszolgáltatói hatalma törvényszerű volt, hiszen tulajdonképpen a birtokpereken saját földje felett ítélkezett, a fő- vagy jószágvesztéssel pedig saját szolgálattelvőjétől eshetett el. Így nem lehetett helye az állami hatalomnak.

A birtok feletti rendelkezések, az öröklési- örökhatyási jogok pedig az adott ország társadalmi- és államberendezkedéséhez igazodva váltak különbözővé. Kihangsúlyozva a jelentkező jogfejlődési eltéréseket, hiszen a német területeken már a feudális rendszer hanyatlása volt megfigyelhető abban a korban, amelyben a magyar és lengyel állam kialakulása kezdődött meg. A hűbéri jogok érvényesülése ezen felül a centrumtól való távolságtól szintén függtek, illetve az egyház politikai hatalmától.

A kötelezettségek közötti hasonlóságok oka az egész státusz létrejöttének oka is egyben. A fő kötelezettség mindenhol a lovas katonai szolgálat volt, mivel az egyház szükségesnek látta saját katonai rend fenntartását.

A kötelezettségek közötti eltérés pedig a különböző egyházi célokban keresendő. Az egyház mindegyik országban mást tartott fontosnak, illetve a világi hatalom gyakorlója is más feladatokat, funkciókat várt el az egyháztól. Ezért a német területeken a hivatalok ellátása vált meghatározóvá, Lengyelországban ez hiányzott és a katonáskodáson volt a főszerep, Magyarországon pedig az egyházi birtokigazgatáson, emellett a katonáskodáson.

A főkötelezettség mellé párosuló mellékkötelezettségek, így példának okáért a terményszolgáltatások, ajándék stb., teljes egészében az adott egyház jellegzetességeitől függtek. A partikularizmus ebből a szempontból a legjelentősebb. A környezeti adottságok, az egyházi vagyon összetétele, a birtok fizikai sajátosságai mind-mind befolyásolták a mellékkötelezettségek fajtáját, mértékét, időbeli determináltságát. Ezekben egységes képet sem lehet felfedezni. A közel 300 év alatt ezek változtak leginkább, hiszen a gazdasági mechanizmusokkal próbáltak lépést tartani. Ezért elmondható, hogy időben és térben a legnagyobb változatosságot mutatták.

A jogviszonyra tekintettel két alapvető megállapítás nyilvánvalóan tehető. Egyrészt lekötelezettségi viszony, vagyis alá-fölérendeltségen alapszik, ami közjogi jellegzetesség. Ez úgy értendő, hogy a jogviszony lényegileg magánjogi, de a teljesítendő szolgáltatások nyerhetnek közjogi, közvetett karaktert, bizonyos külső jogviszonyok teremődnek. Másrészt pedig szerződéses jogviszony, a szerződéses felek között létrejövő kapcsolat viszont magánjogi karaktert biztosít. A közjog és a magánjog vegyülése és kapcsolódása egy vegyes jogviszonyt eredményez, amely a vizsgált kor jellemvonásai közé sorolható. Vagyis önállóan és vegytisztán létezőként igen ritka esetben jött létre közjogi vagy magánjogi jogviszony. Az országok közötti eltérő vonásokat az határozza meg, hogy melyik fajta jogviszony felé dől el a mérleg nyelve. Erre hatással van az államhatalom közbeavatkozása, a zárt társadalmi rend, illetve az egyház szemlélete, jogosítványai és pillanatnyi erejének állapota.

Közös jellemzőjük, hogy minden esetben a lekötés alapjául szolgáló adománybirtokon nyugszik a *conditio* maga. A birtok tulajdonságai determinálják a jogi kapcsolatot, a jogviszonyt. Így kapcsolódik vissza a kondíció a kötelezettségek és jogok világára, így fakadnak tehát jogok és kötelezettségek a jogviszonyból, pontosabban a jogviszony tárgyából. Minden területen az egyház nemesét megillette a birtok felett való részleges vagy korlátozott rendelkezés joga, habár ennek fokozatai és szabadsága differenciált. A rendelkezési jogok közül pedig három alapjogon lehet leginkább kitapintani a jog adta lehetőségeket, ezek mindhárom területen az öröklési jogok, az elidegenítési jogok és a megterhelési jogok.

Végezetül annyit kell még kiemelni, hogy az egyházi nemes jobbágyának sajátos jogállása a partikuláris jogok hatására, illetve az állami jogok elszigetelődésének jellemzője ellenére is sok hasonlóság mutatható ki. Amely hasonlóságok a korban egyetlen más állami-világi státuszt sem jellemez. Ennek okát, illetve az egységesnek, hasonlóknak mondható státusz-és jogfejlődés okát az egyház tulajdonságából eredeztetőnek vallom, hiszen a nyugati-keresztény egyház a egyetemességéből adódóan összetartó és egységesítő erőként bír az egyházi nemesek jogállására és magára a jogfejlődésre a korban.

RÖVIDÍTÉS-ÉS

IRODALOMJEGYZÉK

ÁUO =Wenzel Gusztáv (szerk.):

Árpádkori Új Okmánytár. Pest,
1860-1874

c. =(canon) kánon

cap. (capitular) =kapituláré

cc. =kánonok

CD =Gregorius Fejér: Codex
diplomaticus Hungariae
ecclesiasticus et civilis. Budae,
1829-1844

cit. =(citatum) idézet

Cod. Dipl. Boh. =Gustavus
Friedrich: Codex Diplomaticus et
Epistolaris Regni Bohemiae Tomus
I. Praeae, 1904-1907

Cod. Dipl. Maj. Pol. =J. I.
Kraszewski – Wladyslaw Lebinski
(szerk.): Codex Diplomaticus
Majoris Poloniae Tomus I, Annos
984-1287, Poznan, 1877

Cod. Dipl. Mor. =Antonii Boczek:
Codex Diplomaticus Moraviae
Tomus I. Olmütz, 1836

HO =Hazai Okmánytár. Kiadta:
Nagy Imre, Páur Iván, Ráth Károly,
Véghely Dezső. Győr, 1865-1873,

Bp., 1876-1891

LMA =Lexikon des Mittelalters,
München, Artemis und Winkler
Verlag, 1993

MGH =Monumenta Germaniae
Historica

MGH Const. =Monumenta
Germaniae Legem Constitutiones et
acta publica umperator et regum.
Szerk. Jacobus Schwaln
Hannoverae et Lipsiae, 1904-1906.

MGH DD =Monumenta
Germaniae Historica Diplomata

Mon. Pol. Hist. =August
Bielowski: Monumenta Poloniae
historica: Pomniki dziejowe Polski.
Lwow. 1864

MS. =Knauz Nándor (szerk.):
Monumenta Ecclesiae
Strigoniensis. 1863-1882

PKHO =Kőfalvi Tamás (szerk.): A
pécsváradi konvent hiteleshelyi
oklevéltára 1254-1526., Szeged,
2006

PRT =A Pannonhalmi Szent
Benedek-rend története. Szerk.:
Erdélyi László. Bp., 1902

tract. =(tractatus) értekezés

A Pallas Nagy Lexikona: az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. V. kötet.

Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Bp., 1893

Adriányi Gábor: *Az egyháztörténet kézikönyve.* Aurora Kiadó, München, 1975

Altmann, Wilhelm – Bernheim, Ernst: *Ausgewählte Urkunden zur Erläuterung der Verfassungsgeschichte Deutschlands Im Mittelalter. Zum Handgebrauch für Juristen und Historiker.* Berlin, 1891

Angi János – Barta János – Bárány Attila – Orosz István – Papp Imre – Pósán László: *Európa az érett és kései középkorban.* Multiplex Media, Debrecen, 2001

Bagi Dániel (ford.): *Gall Névtelen: A lengyel fejedelmek avagy hercegek krónikája és tettei.* Argumentum Kiadó, 2007

Balogh Elemér: *Középkori bajor egyházi bíraskodás.* Szent István Társulat, Bp., 2000

Baltl, Hermann – Kocher, Gernot: *Österreichische Rechtsgeschichte. Auflage 7.* Leykam, 1993

Bangha Béla (szerk.): *Katolikus Lexikon I. kötet.* Magyar Kultúra Kiadó, Bp., 1931

Bardach, Julius: *Historia państwa i prawa Polski Tom I. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 1964*

Béli Gábor: *A nemesek négy bírója.* Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2008

Béli Gábor: *Az új adomány eredete és önálló intézménnyé válása.* In: Degre Alajos emlékkönyv. Bp., 1995

Béli Gábor: *Magyar jogtörténet – A tradicionális magyar jog.* Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2009

Bielowski, August: *Monumenta Poloniae historica: Pomniki dziejowe Polski.* Lwow. 1864

Boczek, Antonii: *Codex Diplomaticus Moraviae Tomus I.* Olmütz, 1836

Bolla Ilona- Rottler Ferenc (szerk.): *Szemelvények az 1526 előtti magyar történelem forrásaiból I. kötet.* Bp., 1993

Bónis György: *Die Entwicklung der geistlichen Gerichtsbarkeit in Ungarn vor 1526.* Bp., 1962

Bónis György: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban.* Osiris Kiadó, Bp., 2003

Borosy András: *Prédiálisok és partikuláris nemesek.* In: Rácz István (szerk.): *Paraszttság és magyarság.* Debrecen, 1989

Brie, Siegfried: *Eike von Repkow.* In: *Allgemeine Deutsche Biographie (ADB). Band 5,* Duncker & Humblot, Leipzig, 1877

Csizmadia Andor: *A szekszárdi prédiálisok és utódaik a feudális korban.* In: *Tanulmányok Tolna megye történetéből III. kötet.* Szerkesztette: Puskás Attila. Szekszárd, 1972

- Davies, Norman:** *God's Playground: A History of Poland, Volume 1: The Origins to 1795.* Revised Ed. 2005
- Devoti, Joannes:** *Institutionum Canonicum* 4. kötet. Madrid, 1819
- Erdélyi László (szerk.):** *A Pannonhalmi Szent Benedek-rend története.* Bp., 1902
- Erdő Péter:** *Egyházjog a középkori Magyarországon.* Budapest, 2001
- Erler, Adalbert – Kaufmann, Ekkehard – Werkmüller, Dieter (szerk.):** *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte (HRG) I. Band.* Erich Schmidt Verlag, Berlin, 1998
- Erler, Adalbert – Kaufmann, Erkehard (szerk.):** *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte (HRG) III. Band.* Erich Schmidt Verlag, Berlin, 1984
- Fleckenstein, Josef:** *Rittertum und ritterliche Welt.* Siedler, Berlin, 2002
- Font Márta (szerk.):** *Dinasztia, hatalom, egyház - Régiók formálódása Európa közepén (900-1453).* Pécs, 2009
- Freiherr von Guttenberg:** *Die Regesten der Bischöfe und des Domkapitels von Bamberg Band II.* Würzburg, 1939
- Friedrich, Gustavus:** *Codex Diplomaticus et Epistolaris Regni Bohemiae Tomus I.* Pragae, 1904-1907
- Gebhard, Bruno:** *Handbuch der deutschen Geschichte, 9. Aufl. Band I.* Union Verlag, Stuttgart, 1973
- Gregorius Fejér:** *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus et civilis.* Budae, 1829-1844
- Hajnik Imre:** *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és Vegyes-házi királyok alatt.* Bp., 1899
- Hazai Okmánytár.** Kiadta: Nagy Imre, Páur Iván, Ráth Károly, Véghely Dezső. Győr, 1865-1873, Bp., 1876-1891
- Hoffmann Richárd:** *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás.* In. A Magyar Névarchívum Kiadványai 16. Szerk.: Hoffmann István. Debrecen, 2010
- Holub József:** *Az egyházi nemesek jogállása a középkorban.* In. Regnum egyháztörténeti évkönyv, Bp., 1947
- Hóman Bálint:** *Magyar történet I. kötet.* Bp., 1908
- Keller, Hagen:** *Das edictum de beneficiis Konrads II. und die Entwicklung des Lehnswesens in der ersten Hälfte des 11. Jahrhunderts.* In. Il feudalesimo nell'alto medioevo. Spoleto, 2000
- Késmárky István:** *Katholikus egyházi vagyonjog.* Taizs József Könyvny., Pécs, 1900

- Kiss Gergely:** *Jogbiztosítás a pécsváradi bencés monostorban a 12.-13. században- Adalékok a magyarországi exemptio történetéhez.* In: Tanulmányok Pécs történetéből 8. Szerk.: Font Márta – Vargha Dezső. Pécs, 2001
- Klaniczay Gábor (szerk.):** *Európa ezer éve – A középkor. I. kötet.* Osiris Kiadó, Bp., 2004
- Knauz Nándor (szerk.):** *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis.* 1863-1882
- Kőfalvi Tamás (szerk.):** *A pécsváradi konvent hiteleshelyi oklevéltára 1254-1526.,* Szeged, 2006
- Kraszewski, J. I. – Lebinski, Wladyslaw (szerk.):** *Codex Diplomaticus Majoris Polonia Tomus I, Annos 984-1287,* Poznan, 1877
- Kristó Gyula:** *Magyarország története 895-1301.* Budapest, 1998
- Kroeschell, Karl:** *Deutsche Rechtsgeschichte 1 (bis 1250) Band 8.* Westdeutscher Verlag, Hamburg, 1992
- Kroeschell, Karl:** *Recht und Rechtsbegriff im 12. Jh., In Vorträge und Forschungen XII.* 1968
- Lexikon des Mittelalters (LMA),** München, Artemis und Winkler Verlag, 1993
- Linton, Ralph:** *The cultural background of personality.* New York, Appleton-Century-Crofts, 1945
- Marc Bloch:** *A feudális társadalom.* Osiris Kiadó, Bp., 2002
- Mitteis, Heinrich:** *Lehnrecht und Staatsgewalt.* Böhlau, 1974
- Monumenta Germaniae Historica Diplomata**
- Monumenta Germaniae Legem Constitutiones et acta publica umperator et regum.** Szerk. Jacobus Schwaln. Hannoverae et Lipsiae, 1904-1906.
- Nagy Gyula:** *Magyar Törvénytár 1000-1526. évi törvénycikkek.* Bp., 1899
- Pleticha, Heinrich:** *Deutsche Geschichte Band 2. – Von den Saliern zu den Stafern 1024-1152.* LEXIKOTHEK Verlag, Gütersloch, 1982
- Schmidt, Aloys:** *Geschichtsquellen der Provinz Sachsen und des Freistaates Anhalt N. R. 13.* Magdeburg, 1933
- Staudinger, Hugo:** *Kirchengeschichte als Interpretation der Weltgeschichte – Weltgeschichtliche Überlegungen.* Christiana Verlag, Stein am Rhein, 1998
- Stenzel, Gustav Adolf Harald (szerk.):** *Urkunden zur Geschichte des Bisthums Breslau im Mittelalter.* Breslau, Max 1845
- Szántó Konrád:** *A katolikus egyház története. I. kötet,* Ecclesia Kiadó, Bp., 1987
- Szilas László:** *Kis magyar egyháztörténet.* Tipografia Ugo Detti, Róma, 1982
- Thuróczi János:** *Chronica Hungarorum.* Brünn, 1488

- Tonhaizer Tibor:** *Egyetemes egyháztörténelem*. Sola Scriptura, Bp., 2003
- Topolski, Jerzy:** *Zarys dziejów Polski*. Wydawnictwo Interpress, Warszawa, 1982
- Tóth Judit:** *Státuszjogok*. Lucidus Kiadó, Bp., 2004
- Török József:** *Egyetemes egyháztörténelem I-II. kötet*. Szent István Társulat, Bp., 1999
- von Lingenthal, Zachariä – Salomo, Karl:** *Handbuch des französischen Civilrechts*, 8., verm. und verb. Aufl. Band 1, Freiburg i. B., 1894
- Wenzel Gusztáv (szerk.):** *Árpádkori Új Okmánytár*. Pest, 1860-1874
- Werbőci István:** *Decretum Latino-Hungaricum, Juris confvetudinarij, Inclyti Regni Hungariae et Tranfylvaniae, azaz Magyar és Erdély Országának Törvény könyve*. Leutschviae, 1637
- Závodszy Levente:** *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*. Bp., Szent István Társulat, 1904